МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
Кафедра психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

ГЕНДЕРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УВ'ЯЗНЕНИХ

Виконав:
Здобувач вищого ступеня вищої освіти
магістра за спеціальністю
053 Психологія
Мужило Нікіта Сергійович
Науковий керівник:
професор кафедри,
доктор психологічних наук, професор
Данильченко Тетяна Вікторівна
Нормоконтролер:
професор кафедри,
доктор психологічних наук, професор
Данильченко Тетяна Вікторівна
Оцінка:
Національна шкала _____
Кількість балів: ___ Оцінка ECTS ___

Робота допущена до захисту в ЕК
«____»_____202_ року, протокол № ____
засідання кафедри психології

Чернігів – 2025

АНОТАЦІЯ

Мужило Н.С. «Гендерні характеристики агресивної поведінки ув'язнених». – Кваліфікаційна робота магістра на здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю 053 Психологія (галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки). – Пенітенціарна академія України, Чернігів, 2024

Кваліфікаційна робота викладена на 97 сторінках, містить 3 розділи, 2 таблиці, 8 рисунків. Список джерел включає 91 роботу.

Актуальність полягає в необхідності вирішення соціальної проблеми, а саме ресоціалізації та реабілітації ув'язнених. Особи, які потрапляють в закриті умови, а саме в слідчі ізолятори –потрапляють в зовсім інші умови життя, де їх соціальні зв'язки обмежені, а самостійності та свободи вибору практично немає.

Метою даної роботи було вивчення впливу гендерних факторів на процеси агресивної поведінки ув'язнених у СІЗО.

У першому розділі роботи висвітлено теоретичні підходи до дослідження агресії, соціально-психологічні чинники її формування та гендерні особливості прояву агресивної поведінки.

У другому розділі проведено аналіз особливостей проявів агресивної поведінки серед ув'язнених різної статі, включаючи гендерні відмінності у мотивації, вплив умов тримання на рівень агресії, а також стратегії подолання агресивної поведінки в умовах слідчого ізолятора.

У третьому розділі проведений детальний аналіз емпіричного дослідження гендерних характеристик агресивної поведінки ув'язнених.

Ключові слова: агресивна поведінка ув'язнених, агресія, СІЗО, гендерні фактори.

Список публікацій здобувача за темою роботи:

1. Мужило Н.С. Гендерні характеристики агресивної поведінки ув'язнених. Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи в умовах євроінтеграційних процесів: матеріали Міжнар. Наук.-практ. Конф. (м. Чернігів, 22 листопада 2024 р.). Том 2/ голов. Ред. В.Ф. Пузирний; Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2024. С. 302-306.

ЗМІСТ

ВСТУП **4**

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УВ'ЯЗНЕНИХ **7**

1.1. Поняття агресії у психології: теоретичні підходи та трактування 7

1.2. Соціальні та психологічні фактори агресивної поведінки ув'язнених . 12

1.3. Гендерний вимір агресивності: аналіз наукових досліджень 17

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ АГРЕСІЇ СЕРЕД УВ'ЯЗНЕНИХ РІЗНОЇ СТАТІ **26**

2.1. Гендерні відмінності в мотивації та проявах агресивної поведінки..... 26

2.2. Вплив умов тримання на агресію серед чоловіків і жінок 29

2.3. Стратегії подолання агресії серед чоловіків і жінок у в'язниці: гендерні аспекти 36

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УВ'ЯЗНЕНИХ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК В СІЗО **49**

3.1. Мета, методика та організація емпіричного дослідження..... 49

3.2. Аналіз отриманих результатів..... 58

3.3. Рекомендації щодо роботи з агресивними ув'язненими..... 74

ВИСНОВКИ **80**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... **82**

ДОДАТКИ **91**

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день проблема агресивної поведінки ув'язнених у слідчих ізоляторах є однією з ключових у системі кримінально-виконавчої діяльності. Закриті умови життя, обмеження свободи, соціальна ізоляція та високий рівень стресу створюють сприятливе середовище для розвитку агресивних реакцій. Особливої уваги заслуговує гендерний аспект цього явища, адже чоловіки та жінки демонструють різні моделі поведінки, обумовлені як біологічними, так і соціокультурними чинниками. Недостатність досліджень, присвячених саме гендерним характеристикам агресії серед ув'язнених, ускладнює розробку ефективних методів профілактики та корекції агресивної поведінки.

Вивчення цієї проблеми є актуальним як для забезпечення безпеки в слідчих ізоляторах, так і для підготовки ув'язнених до повернення у суспільство після звільнення. Аналіз гендерних особливостей агресивної поведінки сприятиме розробці науково обґрунтованих програм корекції, що враховують індивідуальні та групові особливості.

Метою даної магістерської роботи є аналіз гендерних характеристик агресивної поведінки ув'язнених у слідчих ізоляторах, визначення її соціально-психологічних передумов і впливу умов утримання, а також розробка рекомендацій для зниження рівня агресії з урахуванням гендерних особливостей. Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання:**

1. Розкрити поняття агресії в психології, вивчити основні теоретичні підходи до її аналізу.

2. Виявити соціальні та психологічні чинники, що впливають на формування агресивної поведінки ув'язнених.

3. Охарактеризувати гендерні особливості проявів агресії серед ув'язнених у слідчих ізоляторах.

4. Розробити рекомендації для профілактики та корекції агресивної поведінки з урахуванням гендерних особливостей.

Об'єктом дослідження є агресивна поведінка особистості.

Предметом дослідження є гендерні характеристики агресивної поведінки ув'язнених.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використано комплекс теоретичних та емпіричних методів. Серед теоретичних методів застосовано аналіз, синтез, порівняння та узагальнення літературних джерел з питань агресії та гендерних характеристик. Емпіричні методи включають тест Басса-Даркі для оцінки рівня агресивності, методику Люшера для визначення емоційного стану, методику Айзенка навизначення типу темпераменту для виявлення рівнів екстраверсії, нейротизму та схильності до соціально бажаних відповідей, що даэ змогу дослідити темпераментні особливості ув'язнених чоловіків і жінок у СІЗО та їхній вплив на прояви агресії.

Новизна дослідження: вперше проведено комплексний аналіз гендерних характеристик агресивної поведінки ув'язнених у слідчих ізоляторах з урахуванням специфіки умов утримання. Отримано нові дані щодо гендерних відмінностей у проявах агресії та її залежності від соціально-психологічних чинників. Розроблено практичні рекомендації для корекційної роботи з агресивними ув'язненими, які враховують їх гендерні особливості.

Результати дослідження можуть бути впроваджені у практичну діяльність психологів та соціальних працівників слідчих ізоляторів, для підвищення ефективності управління поведінкою ув'язнених, зокрема для зниження конфліктів та агресії, розробки програм психокорекції агресивної поведінки з урахуванням гендерних особливостей, організації тренінгів для персоналу з управління агресивною поведінкою ув'язнених.

Апробація результатів. Мужило Н.С. Гендерні характеристики агресивної поведінки ув’язнених. Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи в умовах євроінтеграційних процесів: матеріали Міжнар. Наук.-практ. Конф. (м. Чернігів, 22 листопада 2024 р.). Том 2/ голов. Ред. В.Ф. Пузирний; Пенітенціарна академія України. Чернігів: ПАУ, 2024. С. 302-306.

Додано примітку [я1]: Дописати Там, де прізвище, вкажіть вихідні дані своїх тез.

Таким чином, дана магістерська робота спрямована на дослідження гендерних характеристик агресії ув'язнених в слідчих ізоляторах, зокрема на

вивчення особливостей прояву агресивної поведінки в контексті гендерних відмінностей, а також на аналіз існуючих теоретичних і практичних підходів до вирішення цієї проблеми. В роботі також розглядаються соціально-психологічні фактори, що впливають на поведінку чоловіків та жінок в умовах обмеженої свободи, а також методи, які можуть бути використані для корекції агресії серед ув'язнених.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що поділені на три підрозділи, загальних висновків, списку використаних джерел (91 найменування, із них 16 – іноземними мовами) та 2 додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи скаладає 88 сторінок із них основного тексту – 73 сторінки. Робота проілюстрована 2 таблицями та 8 рисунками.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УВ'ЯЗНЕНИХ

1.1. Поняття агресії у психології: теоретичні підходи та трактування

Поняття агресії у психології є багатовимірним феноменом, який досліджується в межах різних наукових дисциплін, зокрема психології, соціології, кримінології. У психології агресія визначається як цілеспрямована поведінка, спрямована на завдання шкоди іншій людині чи об'єкту, що може бути фізичною, психологічною або соціальною.

Історія людства переконливо доводить, що агресія є невід'ємною частиною життя особи й суспільства. У перекладі з латинської мови «агресія» означає «напад». Нині термін «агресія» вживають надзвичайно широко. Цей феномен пов'язують і з негативними емоціями (наприклад гнівом), і з негативними мотивами (наприклад, прагненням нашкодити), а також з негативними установками (наприклад, расовими упередженнями) [41, с. 138-139] і деструктивними діями. Сучасна психологія розглядає агресивність як порівняно стійку межу особи [2, с. 111-113]. Рівень агресивності, будучи біологічно детермінованим, у людському середовищі зазнає певних змін і визначається як ступенем соціалізації, так й етнокультурними нормами, вимогами, установками.

Агресія з-поміж усіх індивідуально-особистісних характеристик є однією з головних, що позначаються на якості соціального життя та побуту кожної людини. Цим зумовлена посилена увага психологів упродовж останніх десятиліть до проблем агресії.

Дослідженню феномену агресії, агресивної поведінки людини у психології присвячено чимало монографій, оглядових публікацій, дисертаційних робіт. Низка відомих українських науковців зробили вагомий внесок у дослідження сутності агресії (Н. В. Алікіна, В. І. Барко, А. Ф. Зелінський, Л. І. Казміренко, М. В. Костицький, С. Д. Максименко, В. С. Медведєв, О. М. Морозов, В. М. Синьов, О. В. Тімченко, С. І. Яковенко та ін.). Загальні аспекти агресивної поведінки людини, її сутність і витоки ґрунтовно досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені (Л. М. Аболін, А. Ассінгер, А. Бандура, Ф. Б. Березін, Л. Берковіц, Р. Берон,

О. О. Бодальов, І. Б. Бойко, Л. Ф. Бурлачук, В. В. Горінов, І.В. Горшков, Д. М. Давидов, Є. Г. Дозорцева, М. О. Качаєва, Є. Керрол, С. Л. Кравчук, І. В. Крук, К. Лоренц, Л. О. Пережогін, Ф. Ріман, Д. Річардсон, О. М. Столяренко, Б. В. Шостакович та ін.).

Сучасна психологія розглядає агресивність як порівняно стійку межу особи. Рівень агресивності, будучи біологічно детермінованим, у людському середовищі зазнає певних змін і визначається як ступенем соціалізації, так й етнокультурними нормами, вимогами, установками [5, с. 89-90].

У сучасній психології поняття «агресивність людини» має декілька значень. Розрізняють агресію як наслідок фрустрації; інструментальну агресію – спосіб досягнення значущої мети; ситуативну агресію – особа, що намагається захищати дівчину від хуліганів, іноді вимушена діяти агресивно; агресивність як властивість особи, схильність людини здійснювати акти фізичної або вербальної агресії, спрямованої проти інших людей [26, с. 444-446]. Сфера дії моральної оцінки не поширюється на так звані зовнішні моральні дії. Агресивність є рисою вдачі, однією з найважливіших характеристик дій і вчинків, які визначають і встановлюють взаємини між людьми; а також дією індивідуума, особи. У побутовому, буденному розумінні слово «агресія» означає дію, спрямовану на порушення фізичної та психічної цілісності людини (або групи людей), що призводить до знищення; як завдання матеріального збитку [29, с. 52].

Поняття aggredi (агресивний) походить від слова adgradi, яке в буквальному тлумаченні означає gradus – крок, ad – на, тобто «рухатися на», «наступати». У первинному сенсі бути агресивним означало «рухатися в напрямі мети без зволікання, без страху та сумніву». Більшість авторів, зазначають Р. Берон і Д. Річардсон, схиляються до тлумачення агресії як будь-якої форми поведінки, що спрямована на образу або завдання шкоди іншій живій істоті, що не має такого прагнення. Агресивність автори розглядають як «модель поведінки», а не як емоцію, мотив або установку [5, с. 98-99]. Агресивність людини та її схильність до агресивної поведінки суттєво детермінуються особливостями її індивідуального розвитку. Виникнення агресивної поведінки спричинено

комплексом факторів, зокрема: віком, статтю, індивідуальними особливостями, зовнішніми фізичними й соціальними умовами. Наприклад, потенціювати агресивність цілком можуть такі зовнішні обставини, як шум, спека, тіснява, екологічні проблеми тощо. Проте вирішальну роль у формуванні агресивної поведінки особистості, на думку більшості дослідників, відіграє безпосереднє соціальне оточення. У дорослих людей вияви агресивної поведінки визначені переважно їхніми індивідуальними особливостями [44, с. 95].

До індивідуально-особистісних характеристик, що потенціюють агресивну поведінку, належать такі риси, як острах суспільного несхвалення, дратівливість, підозріливість, забобонність, а також схильність до почуття сорому замість провини [48, с. 49]. Різні теоретичні підходи пропонують свої трактування цього явища.

Психоаналітичний підхід. Згідно з концепцією Фрейда, агресія є природним проявом людської сутності, пов'язана з "потягом до смерті" (танатос) [18, с. 3]. Ув’язнені, через обмеження волі, можуть проявляти агресію як спосіб реалізації внутрішніх конфліктів або компенсаторного механізму. Важливим є розуміння того, що обмеження свободи породжує внутрішнє напруження, яке часто знаходить вихід у формі агресивної поведінки [54, с. 20]. У сучасних дослідженнях звертається увага на роль захисних механізмів психіки, таких як проекція та регресія, у формуванні агресивної поведінки. Значну увагу також приділяють дослідженням механізмів сублімації агресивних імпульсів. Додатково дослідження психоаналітичної школи вказують на важливість аналізу несвідомих мотивацій, які сприяють розвитку агресивності [58, с. 67].

Етологічний підхід. Конрад Лоренц вважає агресію інстинктивною поведінкою, що має еволюційну природу і спрямована на забезпечення виживання виду. Агресія в умовах ув’язнення може бути інтерпретована як адаптивний механізм до суворого середовища. Особливо важливо враховувати, що обмеження ресурсів, такі як особистий простір, можуть провокувати агресивні реакції [64, с. 114]. Наприклад, в умовах переповненості тюрем агресія стає майже неминучою реакцією на дефіцит базових потреб. Окрім того,

етологічний підхід вивчає динаміку "домінування" серед ув’язнених, яка часто супроводжується агресивною поведінкою. Розширення цього підходу включає аналіз біологічних та екологічних тригерів, які можуть активувати агресивну поведінку [55, с. 18-19].

Біхевіористичний підхід. Представники цього напряму, такі як Б. Скіннер, вбачають у агресії результат навчання через підкріплення. Наприклад, ув’язнені можуть навчитися агресивній поведінці через спостереження чи власний досвід у кримінальному середовищі. У контексті ув'язнення підкріплення агресії може бути як позитивним (отримання поваги серед інших ув'язнених), так і негативним (уникнення насильства з боку інших) [68]. Важливо також враховувати роль моделювання: поведінка старших за рангом ув’язнених може бути прикладом для молодших, формуючи замкнене коло агресії. У сучасних дослідженнях акцентується на використанні програм корекції поведінки, спрямованих на зміну моделей підкріплення та формування альтернативних стратегій [37, с. 56].

Когнітивний підхід. Агресія розглядається як результат когнітивних спотворень, таких як атрибуція ворожості або низький рівень самоконтролю. Ув’язнені, які схильні інтерпретувати нейтральну поведінку як ворожу, частіше проявляють агресію. Крім того, когнітивні моделі підкреслюють роль стереотипів і негативних установок, що формуються у кримінальному середовищі [42, с. 95]. Зокрема, ув'язнені можуть вважати агресію єдиним способом досягнення своїх цілей через відсутність інших соціально прийнятних моделей поведінки. Розвиток когнітивних технік у пенітенціарних установах може стати ефективним засобом зниження рівня агресії. Окрім того, когнітивний підхід акцентує увагу на важливості розвитку емоційного інтелекту як механізму профілактики агресії [4, с. 69, 71].

Гуманістичний підхід. Цей підхід акцентує увагу на потребах людини, які можуть залишатися незадоволеними в умовах ув’язнення. Згідно з теорією Маслоу, відсутність безпеки та поваги може спонукати особу до агресії як способу самореалізації в обмежених умовах. Крім того, гуманістична психологія

наголошує на важливості створення умов для самовираження особистості, навіть у пенітенціарному середовищі, що може суттєво знизити рівень агресивності [16, с. 363]. Практичні програми, що спрямовані на розвиток навичок саморефлексії, можуть мати значний вплив на поведінку ув’язнених. Гуманістичний підхід також пропонує звернути увагу на індивідуальні цінності та внутрішні ресурси особистості [1, с. 56, 58].

Біологічний підхід. Важливим компонентом розуміння агресії є її біологічна основа. Дослідження нейрофізіології вказують на вплив нейромедіаторів (серотонін, дофамін) і гормонів (тестостерон, кортизол) на схильність до агресивної поведінки. Наприклад, підвищений рівень тестостерону може бути пов'язаний із більшою вірогідністю агресивних дій [30, с. 45]. Також сучасні дослідження вказують на роль фронтальної кори мозку у регуляції агресії: порушення її функцій може знижувати здатність контролювати імпульси. Біологічний підхід також враховує роль генетичних факторів у схильності до агресії, що є актуальним для розуміння ризиків рецидиву злочинів. Додатково вивчається взаємодія між біологічними чинниками та середовищем, яка може модулювати рівень агресії [20, с. 56, 58].

Соціокультурний підхід. У цьому контексті агресія розглядається як результат впливу культурних норм, виховання та соціального середовища. Наприклад, у кримінальній субкультурі агресивна поведінка часто вважається нормою або навіть гідністю. Такий підхід дозволяє пояснити, чому агресивна поведінка є настільки поширеною серед ув'язнених, особливо у закритих ієрархічних системах [65, с. 94, 96-97]. Вивчення впливу соціальних ролей та групових норм у тюремному середовищі дозволяє розробляти ефективні реабілітаційні програми. Особливу увагу варто приділяти культурним факторам, які впливають на формування кримінального мислення [71, с. 89].

Екологічний підхід. Цей підхід зосереджується на ролі зовнішніх умов у формуванні агресивної поведінки. У контексті пенітенціарних установ важливими є такі фактори, як умови утримання, освітленість приміщень, якість харчування, доступ до прогулянок. Дослідження показують, що покращення

умов утримання може значно зменшити рівень агресивності серед ув’язнених. Особливої уваги потребує впровадження програм з екологічного консультування, які допомагають зменшити негативний вплив середовища [70, с. 69].

Узагальнюючи, можна зазначити, що агресія є складним явищем, яке вимагає комплексного аналізу. Розуміння її психологічних основ є ключем до розробки ефективних методів профілактики агресивної поведінки серед ув'язнених. Важливим є інтеграція різних теоретичних підходів для створення цілісної картини цього феномену. Застосування міждисциплінарного підходу дозволить врахувати всі аспекти агресивної поведінки, що сприятиме її профілактиці.

1.2. Соціальні та психологічні фактори агресивної поведінки ув’язнених

Агресивна поведінка ув’язнених є важливою темою для дослідження в контексті кримінальної психології та пенітенціарної системи. Вона є результатом множинних соціальних, психологічних і біологічних чинників, серед яких особливо важливу роль відіграють соціальні та психологічні фактори. Їх взаємодія утворює унікальну систему, що сприяє як розвитку агресії, так і її проявам у тюремному середовищі. Агресія в таких умовах може бути способом адаптації до стресових ситуацій, а також механізмом самозахисту у відносинах із іншими ув'язненими та персоналом установи [73, с. 400-401]. У цьому підрозділі детально розглянуті соціальні та психологічні аспекти, що сприяють виникненню агресивної поведінки серед ув’язнених.

Соціальні фактори агресії:

1. Соціальна ізоляція та відчуття безвиході. Соціальна ізоляція є однією з основних причин, що впливають на психологічний стан ув'язнених. Перебування в тюремних умовах, де кожен етап життя контролюється, а доступ до зовнішнього світу обмежений, викликає відчуття відчуження та безвиході. Ув'язнення, яке перериває зв'язки з родиною, друзями та суспільством, сприяє виникненню відчуття соціальної самотності [90, с. 720]. Це може провокувати

психоемоційний стрес, депресію, тривожність і втрату сенсу життя. Брак можливості вирішувати особисті проблеми через нормальні соціальні механізми[89] (наприклад, родинну підтримку чи допомогу друзів) може бути причиною розвитку агресії.

Приклад: Ігор потрапив до в’язниці після вчинення серйозного злочину, і за час, проведений у тюрмі, він зазнав глибокої соціальної ізоляції. Його рідні припинили відвідувати його після кількох років ув'язнення, а можливість контакту з друзями була обмежена. Ігор відчував, що його життя позбавлене будь-яких перспектив, що викликало у нього глибокий стан апатії і злості. Це відчуття безвиході ставало причиною його частих конфліктів з іншими ув'язненими. Він почав вихлюпувати свій гнів у бійках і словесних конфліктах, навіть коли ситуація не вимагала таких реакцій.

Ізоляція також стимулює негативні емоції, такі як гнів і роздратування, які можуть стати пусковими механізмами для агресивної поведінки. Особливо це актуально для осіб, які раніше звикли до активного соціального життя та близьких відносин із зовнішнім світом. Вони можуть відчувати свою соціальну маргіналізацію та відчуження від нормальних соціальних структур, що призводить до подальшого розвитку агресивної поведінки.

2. Влада, контроль та соціальні ролі в тюрмі. Тюремне середовище є ієрархічним, де багато залежить від здатності утримувати і підтримувати певний соціальний статус. Влада і контроль над іншими ув’язненими часто здобуваються через демонстрацію сили та агресивних вчинків [80]. У групах ув'язнених, що знаходяться в замкнутому просторі, агресія використовується як інструмент встановлення і підтримки ієрархічних відносин. Ті, хто має більшу фізичну або психологічну силу, можуть домінувати над слабшими. Це дозволяє їм контролювати важливі ресурси, такі як їжа, охорона здоров'я, а також здобувати соціальну підтримку серед інших ув’язнених [85].

Приклад: Олександр, який потрапив до в’язниці за участь у організованій злочинній групі, швидко адаптувався до внутрішньої структури установи. Він потрапив до групи, яка контролювала більшість ресурсів, таких як їжа, сигарети

та навіть зв'язок з зовнішнім світом. Для збереження свого статусу він був змушений демонструвати свою силу і агресію, як до інших ув'язнених, так і до адміністрації установи. Одного разу, намагаючись вирішити конфлікт із суперником за контроль над певною частиною тюремного сектору, Олександр організував бійку, що дало йому змогу зберегти свою домінуючу позицію в групі.

Система домінування та підпорядкування в тюрмах може призводити до постійного порушення внутрішніх правил і виникнення конфліктів, оскільки одні групи прагнуть контролювати інші. Агресивні вчинки можуть бути як захисною реакцією на спроби посягання на особисті кордони, так і способом боротьби за більшу соціальну або економічну вигоду.

3. Недостатність ресурсів і конкуренція за них. В умовах обмежених ресурсів у в’язниці — таких як їжа, особистий простір, доступ до медичних послуг або телефонні дзвінки — конкуренція між ув'язненими може призводити до значних конфліктів [56]. В умовах обмежених благ люди часто проявляють агресію, щоб досягти своїх цілей чи захистити свої інтереси. Такі ситуації особливо часто виникають в переповнених в’язницях, де кількість ув’язнених значно перевищує можливості адміністрації для надання належного рівня обслуговування [47, с. 66-67].

Приклад: У в'язниці, де постійно виникали проблеми з постачанням продуктів, усі ув'язнені були змушені боротися за кожну порцію їжі. На одному з таких постачань утворилася велика черга, і один ув'язнений вирішив прорватися вперед, що викликало обурення в інших. В результаті, конфлікт швидко ескалацій до бійки, де кілька ув'язнених отримали травми. Окрім їжі, ресурси, як-от доступа до телефонів, також викликають агресію і боротьбу за перевагу.

Конфлікти, що виникають через доступ до ресурсів, можуть сприяти формуванню мікросоціальних груп, в яких агресивна поведінка стає не тільки способом досягнення мети, але й важливим інструментом збереження групової єдності та внутрішньої ієрархії.

4. Нормалізація насильства у групах ув'язнених. У деяких випадках агресія може стати нормою поведінки в групах ув'язнених. Якщо насильство стає

частиною соціальних норм у даній групі, це може призвести до того, що агресивні вчинки будуть сприйматися як звичне явище. У таких умовах деякі ув'язнені можуть навіть не усвідомлювати, що їхня поведінка є насильницькою, вважаючи її частиною щоденної боротьби за виживання [59, с. 187].

Приклад: Юрій, який потрапив до в’язниці через вбивство, спочатку не міг адаптуватися до нових умов і часто переживав депресію. Однак через рік перебування у в'язниці, після того як він став свідком багатьох жорстоких інцидентів, він почав бачити насильство як норму. Він сам став брати участь у бійках, організовувати їх або застосовувати агресію до слабших ув'язнених, аби здобути певний соціальний статус і захистити себе.

Тюремна культура насильства також може формувати у людей стійке сприйняття агресії як необхідного механізму для самозахисту або досягнення певних цілей. Така нормалізація насильства зазвичай поширюється на всіх рівнях в'язничного життя, від взаємовідносин між ув'язненими до контактів із персоналом установи.

Психологічні фактори агресії

1. Психологічні травми та досвід насильства. Багато ув'язнених до потрапляння до тюрми вже мають досвід насильства, який мав місце в їхньому житті до ув’язнення. Це може бути насильство в родині, на вулиці або навіть у попередніх установах. Такий травматичний досвід може стимулювати розвиток агресивної поведінки у майбутньому як засіб захисту від нових загроз або повторення травматичних ситуацій, а також можуть призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) [60, с. 46-47], що в свою чергу викликає підвищену агресивність як реакцію на потенційні загрози чи стресові ситуації.

Приклад: Дмитро потрапив до в'язниці після того, як багато років переживав насильство вдома. Рідний батько часто використовував до нього фізичну силу, що залишило серйозний слід у його психіці. Через це, навіть незначні провокації в тюрмі змушували Дмитра реагувати надзвичайно агресивно, іноді без зрозумілої причини. Він сприймав будь-який контакт як

загрозу і реагував нападом, що часто приводило до конфліктів із співкамерниками.

Травматизація є особливо вираженою серед осіб, які пережили насильницькі ситуації в дитинстві. У такому випадку агресія може бути способом відновлення контролю над своєю життєвою ситуацією, а також психологічним механізмом захисту від внутрішнього болю, пережитого раніше [61, с. 269]. Психологічні дослідження підтверджують, що особи, які мають історію травматизації, значно частіше виявляють агресивну поведінку у відповідь на зовнішні загрози або конфлікти.

2. Стрес, тривожність та депресія. Психологічний стан ув'язнених значно впливає на їхні агресивні вчинки. Постійний стрес, зумовлений умовами утримання, може призводити до розвитку різноманітних психічних розладів, таких як тривожність, депресія або розлади адаптації [49, с. 312]. Ув'язнені часто переживають тривогу через майбутнє, соціальну ізоляцію, брак підтримки та можливість репресивних дій з боку адміністрації.

Приклад: Андрій, що перебував у СІЗО після довгого розслідування і невизначеності щодо свого майбутнього, став дуже тривожним і депресивним. Він почав демонструвати агресивні реакції до будь-якої дрібниці, будь то питання обміну їжею або зауваження від інших ув'язнених. Це ставало частиною його стратегії «виживання» у в'язниці — агресія давала йому відчуття контролю і захисту від інших.

Тривалий стрес може змінювати хімічний баланс в мозку, що сприяє виникненню депресії, агресії або інтерперсональних конфліктів. З іншого боку, депресивні стани часто супроводжуються відчуттям безпорадності і безнадії, що також може призводити до реакцій агресії в спробах відновити відчуття контролю над ситуацією [31].

3. Психологічне сприйняття агресії.Важливим психологічним чинником є також сприйняття агресії самими ув'язненими. Як правило, люди, що перебувають в умовах позбавлення волі, можуть трактувати незначні подразники або погрози як більш серйозні, ніж вони є насправді [27, с. 94-95]. Це спотворене

сприйняття реальності стає причиною надмірної реакції на зовнішні обставини і провокує агресивну поведінку.

Приклад: Юрій, який потрапив до СІЗО через злочин, пов'язаний з наркотиками, почав постійно відчувати себе під загрозою, навіть коли її не було. Під час чергового переходу в інший корпус він став сприймати кожну людину як потенційну загрозу. Він зазнав нападів тривоги, що призводило до неадекватних реакцій, таких як агресія до тих, хто наближався до нього чи навіть просто звертався до нього зі словами. Психологічна деформація, пов'язана з адаптацією до тюремних умов, може призвести до розвитку параної, недовіри до інших осіб та постійного відчуття небезпеки. Такі особи частіше реагують агресивно на навіть незначні загрози, що, в свою чергу, може призвести до посилення насильства у групі ув'язнених.

Таким чином, соціальні та психологічні фактори, що сприяють агресії, є важливими для розуміння природи поведінки ув'язнених. Вони взаємодіють на різних рівнях і створюють умови для формування стійкої агресивної поведінки в умовах соціальної ізоляції та обмеження прав.

1.3. Гендерний вимір агресивності: аналіз наукових досліджень

На сьогоднішній день проблема гендерних характеристик агресії залишається актуальною в контексті пенітенціарної психології. На думку вчених, агресивна поведінка є багатофакторним явищем, яке залежить від біологічних, психологічних, соціальних та культурних аспектів. Гендерна складова агресії вивчається через призму впливу статевих ролей, гендерної соціалізації та біологічних особливостей організму [11, с. 68].

Гендерні відмінності у типах агресії. Численні дослідження свідчать про те, що чоловіки частіше демонструють відкриту фізичну агресію, тоді як жінки схильні до вербальної чи непрямої агресії. Наприклад, робота Бьорквіст доводить, що чоловіки зазвичай використовують агресію як засіб досягнення контролю, тоді як жінки застосовують її для вирішення міжособистісних

конфліктів [10, с. 8-9]. Варто зазначити також, що ці розбіжності пов'язані з гендерними ролями, які суспільство приписує чоловікам і жінкам.

Інші дослідження підтверджують, що агресія у чоловіків частіше проявляється у фізичній формі через біологічні передумови, такі як рівень тестостерону, тоді як жінки використовують більш витончені способи вирішення конфліктів, наприклад соціальний тиск або емоційний шантаж [14, с. 75]. Це підтверджується спостереженнями за ув’язненими у слідчих ізоляторах, де чоловіки частіше вступають у відкриті бійки, а жінки схильні до створення груп підтримки чи альянсів.

Якщо оцінювати вплив гендерного фактора, то чоловіки демонструють вищі рівні прямої та фізичної агресії, а жінки – непрямої і вербальної. Загалом чоловічій статі притаманна схильність до фізичного насильства, водночас жінки частіше використовують його психологічний варіант [21, с. 85-86]. Вищий рівень агресивності в чоловіків констатовано в низці досліджень, хоча деякі автори це, здавалося б, очевидне положення заперечують. Зокрема, Т. Тігер на підставі ґрунтовного аналізу даних стверджує, що до шести років відмінностей між хлопчиками й дівчатками немає, лише згодом виникають відмінності, обумовлені статево-рольовим вихованням [8].

Дослідники А. Фродо і Дж. Маколей теж не поділяють думку про вищий рівень агресивності чоловіків. Вони вважають, що жінки, маючи вираженішу емпатію, тривогу та почуття провини, пригнічують у себе відкритий вияв агресивності там, де чоловіки її не приховують. Насправді жінки не менше схильні до агресії, якщо розцінюють свої дії як справедливі чи відчувають себе вільними від відповідальності [17, с. 434]. Учений П. А. Ковальов із цього приводу зауважує, що особи чоловічої статі переважно схильні до прямої та непрямої фізичної агресії (бійці), а також до прямої вербальної, а особи жіночої статі – до непрямої вербальної агресії [13, с. 45].

Агресивність чоловіків і жінок різниться за вектором спрямування агресивного афекту: якщо вияви зовнішньої відкритої агресії більше притаманні чоловікам, то жінкам властива внутрішньо спрямована агресія, яка

супроводжується почуттям безпорадності, безнадійності, самотності [22, с. 58]. Дані дослідження Л. Чаговця свідчать, що у чоловіків перше місце за рівнем виявлення займає фізична агресія, друге – вербальна, третє – негативізм, четверте – роздратованість, п'яте – непряма агресія. У жінок на першому місці вербальна агресія, на другому – роздратованість, на третьому – фізична агресія, на четвертому – негативізм, на п'ятому – непряма агресія. У жінок, порівняно з чоловіками, меншою мірою виявляються фізична агресія і негативізм, а більшою – непряма агресія та роздратованість [24].

Науковець Я.Ю. Копейко зазначає, що в чоловіків і жінок між агресивною поведінкою та рівнем тривожності наявний певнийзв'язок різного характеру. У чоловіків цей зв'язок зворотний, а в жінок – прямий. Автор доходить висновку, що агресивна поведінка чоловіків безпосередня і пов'язана з контрольною функцією Супер-Его [32, с. 114]. У жінок така поведінка є захисним механізмом, пов'язаним, передусім, із «силою-слабкістю Его». Крім цього, є статеві відмінності у ставленні до агресії [40, с. 6-7].

Дослідник Р. Берон і Д. Річардсон зазначають, посилаючись на низку інших авторів, що жінки, на відміну від чоловіків, уважають схильність до домінування у свого потенційного чоловіка вельми привабливою рисою [46, с. 97-98]. Ці дані надають можливість біологам припускати, що наполегливість як форма вияву агресивності може допомагати чоловікам передавати свої гени наступному поколінню. Чоловіки після агресивної поведінки, здебільшого, слабше відчувають провину і тривогу. Жінки ж, навпаки, стурбовані можливими її наслідками. Виявивши агресію, вони будуть реагувати на неї почуттям провини і страху, стверджує Х. Хекхаузен [52, с. 83-84].

Жінки розглядають агресію як вираження емоційного напруження в гніві. Чоловіки ж ставляться до агресії як до інструменту, вважаючи її моделлю поведінки, до якої вдаються для отримання різноманітної соціальної та матеріальної винагороди. Статеві відмінності у фізичній агресії найпомітніші в ситуаціях, коли до агресії змушені вдатися (наприклад, у зв'язку з виконанням соціальної ролі), на відміну від ситуацій, коли до неї вдаються без жодного

примусу. Крім того, схильність чоловіків демонструвати агресію очевидніша після сильної провокації, ніж за її браку. Стратегія професіоналізації жінки, основний шлях або вибір, у якому зосереджені мета, завдання професіоналізації, загалом спрямовані на подолання суперечності між гендерною і професійною роллю [51, с. 5-6].

На думку дослідників, професійна роль для жінки найчастіше має другорядне значення в ціннісній картині світу й підпорядкована гендеру. Постійне співвідношення стратегій професіоналізації з гендерною роллю створює умови для напруження, невдоволеності й обмежує жінку в її самореалізації: професійних цілей або немає, або ними постійно жертвують жінки, або досягнення їх сприймають як надто проблемне. У зв'язку із цим стратегія професіоналізації жінки специфічна, жінка може демонструвати: відмову відпрофесіоналізації на користь гендерної ролі; підпорядкування професійних прагнень гендерної ролі; орієнтування на поєднання професійної та гендерної ролей [34, с. 418].

Відмінності в агресії можуть бути зумовлені гендерними ролями, які заохочують вияв чоловіками агресії в певних формах, тоді як агресивність жінок засуджують. Чоловіків нерідко підштовхує до агресії соціум, ставлячи під сумнів їхнє суспільне становище або самоповагу. Жінки, навпаки, відчувають збентеження, якщо доводиться виявляти агресію на людях. Чоловіки віддають перевагу ролям, у яких необхідно виявляти агресію (у військовій або спортивній сферах), а для більшості жінок агресивність абсолютно недоречна (наприклад, мати, секретар, учитель) [45, с. 127]. На підставі зазначеного доходимо висновку, що емоції та почуття в чоловіків і жінок однакові, проте у зв'язку з їхніми гендерними ролями вони виражають їх по-різному.

Гендерні стереотипи та їх вплив на агресію. Оцінка наукових досліджень вказує на те, що гендерні стереотипи суттєво впливають на прояви агресії. Чоловіки традиційно асоціюються з домінантністю та фізичною силою, що підсилює їхню схильність до агресивної поведінки. Жінки ж зазнають соціального тиску бути "миротворцями", що зменшує ймовірність фізичної

агресії, але водночас стимулює розвиток вербальних або емоційних форм агресії [66, с. 155-156].

У СІЗО це проявляється у специфічній поведінці: наприклад, чоловіки часто намагаються встановити домінування через фізичну агресію або погрози, тоді як жінки іноді вдаються до поширення чуток чи психологічного тиску на інших ув’язнених. Це підтверджується дослідженням Горової, яке показує, що жінки в умовах ізоляції частіше використовують непрямі форми агресії для досягнення своїх цілей [67, с. 15].

Пенітенціарний контекст. У місцях позбавлення волі гендерні відмінності агресії проявляються ще виразніше. Чоловіки ув'язнені часто демонструють агресію як засіб встановлення статусу чи самозахисту в умовах закритого простору. Наприклад, у чоловічих СІЗО часто виникають конфлікти через боротьбу за лідерство чи доступ до обмежених ресурсів, таких як кращі спальні місця чи додаткові харчі. Однією з типових ситуацій є фізичний конфлікт між двома ув'язненими через порушення неформальних правил поведінки в камері [3, с. 192-193, 195].

Жінки, навпаки, частіше застосовують пасивно-агресивну поведінку або маніпуляції. У жіночих СІЗО зафіксовані випадки, коли ув'язнені намагалися зіпсувати репутацію інших через поширення чуток або саботаж спільних обов'язків, таких як прибирання камер. Наприклад, дослідження Горової вказує, що жінки в умовах ізоляції часто вступають у конфлікти через емоційну напругу, яка накопичується внаслідок тривалого обмеження соціальних контактів [9].

У практиці слідчих ізоляторів також помічено, що чоловіки частіше спрямовують агресію на інших ув’язнених або персонал, тоді як жінки іноді переносять агресію на себе, проявляючи аутоагресивну поведінку, зокрема самоушкодження.

Біологічні аспекти гендерної агресії. Науковці звертають увагу на вплив гормональних факторів, зокрема тестостерону, на рівень агресії. У чоловіків підвищений рівень тестостерону корелює з агресивною поведінкою [57], тоді як у жінок цей зв'язок менш виражений. Крім того, варто зазначити, що в стресових

умовах, таких як перебування в СІЗО, нейробіологічні фактори можуть активувати агресивну поведінку незалежно від статі. Наприклад, підвищення рівня кортизолу через постійне перебування у стані стресу може провокувати як фізичну, так і вербальну агресію у жінок [19, с. 167-168].

Вплив травматичного досвіду. На думку психологів, минулий травматичний досвід також може формувати відмінності у гендерній агресії [11, с. 58-59]. Чоловіки частіше реагують на травму зовнішньою агресією, тоді як жінки внутрішньою, що проявляється в самозвинуваченнях або депресивних станах. У СІЗО це може проявлятися у формі конфліктів через міжособистісну недовіру або навіть самоушкодження. Наприклад, у дослідженні Колесника було виявлено, що чоловіки частіше нападають на інших ув'язнених, тоді як жінки більше схильні до актів аутоагресії [15, с. 156-157].

Також слід звернути увагу на вплив травматичного досвіду, пов'язаного з сімейним насильством або соціальною ізоляцією, що значно впливає на формування агресивної поведінки, особливо у жінок.

Дослідження Райтера показало, що агресивна поведінка ув'язнених корелює з рівнем соціальної ізоляції. Чоловіки, які відчувають соціальне відчуження, частіше вдаються до фізичної агресії, щоб компенсувати почуття безпорадності [75, с. 156-157]. У той же час, дослідження Міллер продемонструвало, що жінки в умовах ізоляції проявляють агресію переважно у формі вербального тиску або саботажу [69, с. 105].

Додатково, дослідження Колесник і Петрової вказує на те, що групова терапія для ув’язнених жінок сприяє зниженню рівня вербальної агресії, тоді як чоловіки більш ефективно реагують на індивідуальні психотерапевтичні сеанси. Це підкреслює необхідність врахування гендерних особливостей при розробці програм профілактики агресивної поведінки у місцях позбавлення волі [62, с. 117-118].

Перший розділ роботи охоплює широке коло питань, пов’язаних із теоретичним аналізом агресії, зокрема її природи, чинників формування та особливостей прояву в умовах пенітенціарного середовища. Увага зосереджена

на комплексному підході до вивчення цього феномену, що включає аналіз різних теоретичних підходів, таких як психоаналітичний, етологічний, когнітивний, гуманістичний, біхевіористичний, біологічний, соціокультурний та екологічний. Кожен із цих підходів вносить унікальний внесок у розуміння багатовимірного характеру агресії.

Агресія розглядається як складний феномен, який формується під впливом численних біологічних, соціальних і психологічних факторів. Психоаналітичний підхід акцентує увагу на несвідомих механізмах, таких як проекція та сублімація, які сприяють проявам агресії, особливо в умовах обмеження свободи. Етологічний підхід розглядає агресію як інстинктивну реакцію, що забезпечує адаптацію до суворого середовища.

Біхевіористичний підхід пояснює агресію як результат навчання через підкріплення та моделювання поведінки. Наприклад, в умовах ізоляції ув'язнені можуть засвоювати агресивні моделі поведінки через спостереження за діями інших. Когнітивний підхід підкреслює важливість когнітивних спотворень, таких як атрибуція ворожості чи низький рівень самоконтролю, що сприяють агресивним реакціям.

Гуманістичний підхід зосереджується на незадоволених потребах, які можуть провокувати агресію, а біологічний підхід наголошує на впливі нейрофізіологічних і гормональних чинників, таких як рівень тестостерону чи функції фронтальної кори мозку. Соціокультурний і екологічний підходи розглядають вплив тюремного середовища, культурних норм і матеріальних обмежень на агресивну поведінку.

Агресивна поведінка ув’язнених формується під впливом комплексу соціальних і психологічних чинників. Соціальна ізоляція, відчуття безвиході, конкуренція за обмежені ресурси та ієрархічність тюремного середовища є ключовими тригерами агресії. Наприклад, брак соціальної підтримки чи необхідність боротися за їжу або місце для сну часто стають причинами конфліктів.

Психологічні фактори включають наслідки травматичного досвіду, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресію та тривожність. Зокрема, ув'язнені, які пережили насильство в минулому, можуть демонструвати агресію як засіб самозахисту або реакцію на стресові ситуації. Також значну роль відіграє суб'єктивне сприйняття агресії: ув'язнені часто трактують нейтральну поведінку оточення як ворожу, що провокує агресивні реакції.

Гендерні характеристики агресії є важливим аспектом дослідження, який дозволяє зрозуміти специфіку поведінки чоловіків і жінок у місцях позбавлення волі. Чоловіки частіше демонструють фізичну агресію, використовуючи її для встановлення статусу або самозахисту. Жінки, навпаки, схильні до вербальних та маніпулятивних форм агресії, часто обумовлених соціальним тиском і емоційною напругою.

Гендерні стереотипи також впливають на прояви агресії: чоловікам властиво демонструвати домінантність і фізичну силу, тоді як жінок суспільство заохочує до миролюбності, що призводить до розвитку непрямих форм агресії. У пенітенціарних установах чоловіки часто виявляють агресію до інших ув'язнених або персоналу, тоді як жінки схильні до аутоагресії, наприклад, самопошкоджень.

Комплексне вивчення агресивної поведінки ув'язнених дозволяє розробляти ефективні програми профілактики та реабілітації. Врахування гендерних характеристик агресії, а також впливу соціальних і психологічних факторів, сприятиме зниженню рівня конфліктності у пенітенціарних установах. Наприклад, для чоловіків доцільно використовувати індивідуальні психокорекційні програми, тоді як для жінок — групову терапію, яка допомагає зменшити рівень емоційної напруги.

Узагальнюючи, агресія є складним явищем, яке вимагає міждисциплінарного підходу до її вивчення. Впровадження програм, що враховують індивідуальні й гендерні особливості, є ключовим для створення гуманних умов утримання ув'язнених та їхньої ефективної соціальної реабілітації.

На нашу думку, комплексний підхід до дослідження агресії у місцях позбавлення волі відкриває перспективи для розробки інноваційних пенітенціарних практик, які можуть суттєво зменшити негативні наслідки агресивної поведінки та сприяти адаптації ув’язнених до соціуму.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ АГРЕСІЇ СЕРЕД УВ'ЯЗНЕНИХ РІЗНОЇ СТАТІ

2.1. Гендерні відмінності в мотивації та проявах агресивної поведінки

Попри тривалу історію вивчення феноменів агресії й агресивності підходи та погляди вчених щодо цих питань залишаються актуальними й зараз, і тому на сьогоднішній день наукові дослідження все більше звертають увагу на гендерні аспекти агресивної поведінки, зокрема серед ув’язнених. Відповідно, за словами вчених, мотивація до агресії та її прояви серед чоловіків і жінок значно різняться, що обумовлено як біологічними, так і соціокультурними факторами.

Як правило, поняттям «агресивна поведінка» (синонім агресії) позначають різноманітні дії, які порушують фізичну чи психічну недоторканність іншої особи, завдають їй певної шкоди, перешкоджають здійсненню її намірів, протистоять її інтересам [28, с. 56-57].

Мотивація до агресивної поведінки

У чоловіків агресивна поведінка частіше пов’язана з прагненням до домінування, статусу та контролю в соціальній групі. Це підтверджують дослідження, проведені в пенітенціарних установах України, які вказують на те, що чоловіки частіше вдаються до фізичної агресії з метою встановлення своєї ролі в ієрархії ув’язнених [39, с. 159].

Додатково, чоловіки можуть виявляти агресію як реакцію на стресові ситуації або виклики, що пов’язані з умовами утримання. Наприклад, дослідження показали, що конфлікти, пов’язані з обмеженим доступом до ресурсів, таких як їжа чи особистий простір, є одними з основних причин агресивної поведінки серед чоловіків [24].

Агресивність чоловіків і жінок різниться за вектором спрямування агресивного афекту: якщо вияви зовнішньої відкритої агресії більше притаманні чоловікам, то жінкам властива внутрішньо спрямована агресія, яка супроводжується почуттям безпорадності, безнадійності, самотності [36].

Жінки, з іншого боку, частіше демонструють вербальну або непряму агресію, що пов’язано з потребою захисту власних емоційних кордонів або

забезпечення особистої безпеки. Жінки розглядають агресію як вираження емоційного напруження в гніві, в той час чоловіки ж ставляться до агресії як до інструменту, вважаючи її моделлю поведінки, до якої вдаються для отримання різноманітної соціальної та матеріальної винагороди [35, с. 65].

Наприклад, дослідження Л. Іванченко зазначає, що вербальна агресія серед ув'язнених жінок часто виникає у відповідь на емоційний тиск або конфліктні ситуації в умовах переповнених камер. Крім того, мотивація до агресії у жінок може бути пов'язана з боротьбою за підтримання соціальних зв'язків або захистом своїх дітей, якщо вони перебувають у спеціальних установах разом із матір'ю [17, с. 434].

Форми прояву агресії

Фізична агресія є найбільш характерною для чоловіків, зокрема у формі бійок чи насильства. Варто зазначити також, що чоловіки частіше використовують агресію як засіб самоствердження. Наприклад, у дослідженні В. Гребенюка було зафіксовано, що у 68% випадків фізична агресія серед чоловіків у виправних установах була спрямована на осіб, які кидали виклик їхньому авторитету [16, с. 366].

Жінки, у свою чергу, більш схильні до вербальної агресії, таких як приниження або плітки. Також оцінка наукових досліджень вказує на те, що серед жінок частіше зустрічаються акти автоагресії (наприклад, самопошкодження), які можуть бути способом висловлення внутрішньої фрустрації чи протесту проти умов утримання. Додатково, жінки можуть проявляти агресію через конфлікти з персоналом установи, що пов'язано з потребою висловити невдоволення умовами утримання або порушенням їхніх прав [23, с. 512].

Агресія серед чоловіків частіше спрямована на встановлення фізичної переваги, що відображає їхні соціокультурні моделі поведінки. Наприклад, у дослідженнях П. Гриценка зазначено, що 74% актів агресії у чоловічих пенітенціарних установах були пов'язані з боротьбою за лідерство у групі. На відміну від цього, жінки більше схильні до психологічного впливу на опонентів,

використовуючи вербальні конфлікти як основний засіб захисту або нападу [12, с. 65-66].

Вплив культурних та соціальних чинників

Культурні фактори відіграють значну роль у формуванні гендерних відмінностей в агресивній поведінці. Наприклад, у патріархальних суспільствах чоловіки частіше вважають агресію прийнятним способом вирішення конфліктів, тоді як жінки можуть бути більш схильними до уникнення відкритої конфронтації. Це підтверджують дані з дослідження, проведеного у виправних установах Південної Америки, де було виявлено, що жінки використовують стратегії емоційного маніпулювання замість фізичної агресії [79, с. 89].

У країнах Східної Європи, зокрема в Україні, важливу роль у проявах агресії відіграють соціальні фактори, такі як рівень освіти, доступ до ресурсів та вплив середовища [81, с. 606]. Наприклад, дослідження О. Коваль демонструє, що серед ув'язнених із низьким рівнем освіти агресивна поведінка частіше спрямована на фізичний конфлікт, тоді як більш освічені ув'язнені частіше обирають стратегії маніпуляції або вербального впливу [65, с. 94].

Один з яскравих прикладів — досвід пенітенціарних установ у Західній Європі, де було виявлено, що серед чоловіків основними тригерами агресії є порушення суб'єктивного почуття справедливості або виклики до фізичної сили. У жінок такими тригерами часто виступають міжособистісні конфлікти та емоційне виснаження [72, с. 15-16]. Крім того, досвід установ у США демонструє, що впровадження програм медіації та емоційної підтримки дозволяє значно зменшити рівень агресії серед жінок, тоді як для чоловіків ефективними виявилися програми розвитку самоконтролю [86].

На практиці в Україні також спостерігається подібна тенденція. Зокрема, у звіті Державної кримінально-виконавчої служби зазначено, що в чоловічих в'язницях значна частина агресивних конфліктів виникає через боротьбу за ресурси, тоді як у жіночих установах більшість конфліктів пов'язана з міжособистісними стосунками [63, с. 17].

На нашу думку, розуміння цих гендерних відмінностей є ключовим для розробки ефективних програм запобігання агресії у місцях позбавлення волі. Зокрема, варто впроваджувати методики роботи з чоловіками, орієнтовані на розвиток навичок самоконтролю та управління емоціями, а для жінок — створювати простір для емоційної підтримки та роботи над міжособистісними стосунками. Такі програми можуть включати групову терапію, індивідуальне консультування, а також заходи, спрямовані на зниження рівня стресу та тривожності.

Дані аспекти слід розглядати в контексті загальних умов утримання та соціальної структури в’язниць, що буде детальніше проаналізовано у підрозділі. Також важливо враховувати, що вплив гендерних відмінностей на агресію може змінюватися залежно від віку ув’язнених, їхнього соціального статусу до арешту та тривалості терміну ув’язнення, що потребує подальшого вивчення.

2.2. Вплив умов тримання на агресію серед чоловіків і жінок

Агресія ув’язнених є багатофакторним явищем, яке значною мірою визначається умовами утримання. Гендерні відмінності в прояві агресії відображають різну чутливість до фізичних, соціальних та психологічних аспектів ув’язнення. У цьому підрозділі розглядаються ключові фактори, які впливають на агресивну поведінку чоловіків і жінок, а також гендерні особливості цих проявів.

Гендерний контекст умов утримання

Жіночі виправні установи

Ув’язнені жінки часто стикаються із соціальною стигматизацією, пов'язаною з порушенням традиційних гендерних ролей. Наприклад, дослідження Moran показало, що 72% ув’язнених жінок у Великій Британії відчували соціальний тиск та упередження з боку своїх громад після звільнення [33, с. 89]. Крім того, у звіті United Nations Office on Drugs and Crime зазначено, що жінки у виправних установах частіше за чоловіків стикаються з осудом з боку

суспільства, що посилює їхню ізоляцію та підвищує ризик емоційних зривів. Це посилює їх емоційний стрес та провокує агресивну поведінку [84].

Основні фактори:

- Ізоляція від дітей**.** Для жінок, які є матерями, обмежений контакт із дітьми є джерелом хронічної тривожності. Відсутність підтримки збільшує ризик депресії та емоційної агресії. Згідно з дослідженням European Journal of Criminology, 68% жінок у в'язницях повідомляють про значне погіршення психологічного стану через розлуку з дітьми [91, с. 158].
- Обмежений доступ до програм розвитку**.** Згідно з дослідженнями Kendall, більшість жіночих колоній мають значно менш розвинуту інфраструктуру освітніх і професійних курсів порівняно з чоловічими. Крім того, такі програми, як арттерапія, у деяких країнах є недоступними, що обмежує можливості емоційного самовираження [88, с. 434].
- Емоційна напруженість у взаєминах. В умовах обмеженого простору напруженість у стосунках між жінками може призводити до вербальної агресії або соціального виключення. Наприклад, дослідження Smith виявило, що жінки у в'язницях утричі частіше за чоловіків стикаються з формами соціальної агресії, такими як булінг чи інтриги 83, с. 168].

Чоловічі виправні установи

У чоловічих колоніях агресія часто має фізичний характер через боротьбу за ієрархічний статус. Особливості:

- Культура домінування**.** Соціальні взаємодії серед ув'язнених часто засновані на конкуренції й насильстві. Дослідження Human Behavior Journal свідчить, що 75% чоловіків-в'язнів брали участь у фізичних конфліктах протягом перших шести місяців ув'язнення [87].
- Вплив маскулінних стереотипів**.** Чоловіки, які не проявляють сили, ризикують стати жертвами агресії. Наприклад, дослідження Wilson (2020) показало, що ув'язнені, які демонструють слабкість, частіше піддаються нападам [82, с. 165].

- Постійне змагання. Змагання за обмежені ресурси, такі як місце в камері чи харчування, стимулюють конфлікти. Крім того, обмежений доступ до фізичних занять посилює ризик конфронтацій через накопичення напруги.

Фізичне середовище та його вплив на агресію

Переповненість камер

Перенаселеність виправних установ є однією з основних причин агресії: за даними Franklin et al., в умовах перенаселеності частота фізичних конфліктів у чоловічих тюрмах зростає на 50%, тоді як у жіночих установах міжособистісні конфлікти збільшуються на 35% [77]. Наприклад, у чоловічій виправній установі в Бразилії, де кількість ув'язнених перевищувала норму на 40%, щоденна кількість конфліктів становила в середньому 7, тоді як у менш заповнених установах цей показник був лише 3 [76]. У жіночих колоніях дослідження Smith також демонструє, що переповненість посилює емоційне напруження та вербальну агресію серед ув'язнених на 35% [78].

- Для чоловіків**:** дослідження Franklin et al. показали, що у переповнених чоловічих тюрмах фізичні конфлікти трапляються на 50% частіше. Висока щільність ув'язнених у камерах створює сприятливе середовище для виникнення напруженості [77].
- Для жінок**:** хоча фізична агресія серед жінок менш поширена, переповненість сприяє емоційним конфліктам і вербальній агресії. Наприклад, дослідження Smith виявило, що у переповнених жіночих колоніях рівень міжособистісних конфліктів зростає на 35% [83, с. 169].

Фізичний дискомфорт

- Температура і вентиляція. Anderson & Anderson (2017) зазначають, що високі температури провокують підвищення агресивності. Погана вентиляція та недостатнє освітлення також негативно впливають на емоційний стан ув'язнених. Наприклад, у колоніях, де відсутня належна вентиляція, рівень скарг на конфлікти зростає на 20% [89].

- Обмежений доступ до санітарних умов. Відсутність належного доступу до чистої води та санітарії сприяє виникненню конфліктів через фізичний дискомфорт.

Емоційна ізоляція та її наслідки

Емоційна ізоляція спричиняє різні форми агресії: дослідження показують, що ізоляція без належного соціального контакту сприяє зростанню агресивної поведінки через погіршення емоційного стану. Для чоловіків емоційна ізоляція зазвичай веде до підвищення фізичної агресії: згідно з даними Brown, 40% ув'язнених, які перебувають в умовах обмеженого соціального спілкування, частіше беруть участь у бійках [83, с. 252]. У жінок ізоляція більше проявляється через емоційні спалахи та самопошкодження: наприклад, за даними Silva et al., 25% жінок у бразильських в’язницях схильні до таких дій через брак соціальної підтримки [81, с. 611].

Крім того, у чоловічих колоніях спостерігається посилення міжособистісної конкуренції, яка підживлює агресивні прояви. Дослідження Franklin, підтверджують, що довготривала ізоляція, зокрема в одиночних камерах, збільшує ризик психоемоційних розладів та агресії як у чоловіків, так і у жінок [77].

- Для жінок**:** самопошкодження як спосіб емоційного розвантаження. Наприклад, дослідження Silva et al. у Бразилії показали, що 25% ув’язнених жінок схильні до самопошкоджень через ізоляцію. Крім того, жінки часто виражають агресію через пасивні методи, такі як саботаж спільної роботи [90, с. 721].
- Для чоловіків: ізоляція посилює соціальну конкуренцію, що збільшує фізичну агресію. У дослідженні Brown зазначено, що відсутність контактів із родиною підвищує ризик бійок серед ув’язнених на 40% [83, с. 255].
- Вплив тривалого перебування в одиночних камерах. Довготривала ізоляція викликає психоемоційні розлади, що часто проявляються у вигляді агресивної поведінки.

Вплив тюремної субкультури

Чоловіки

Тюремна субкультура часто підтримує насильницькі моделі поведінки, що виражається у різних формах для чоловіків і жінок. У чоловічих колоніях ієрархічна структура базується на насильстві, яке є ключовим інструментом самоствердження. Наприклад, дослідження Smith et al. показує, що 68% чоловіків, які перебувають на нижчих щаблях соціальної ієрархії, піддаються фізичним нападам [83, с. 169-170]. Водночас, серед жінок агресія часто набуває вербальної чи соціальної форми. Наприклад, у жіночих виправних закладах США дослідження Baker виявило, що 45% конфліктів виникають через плітки або інтриги, які використовуються як форма соціального контролю [89].

Крім того, особливості субкультури впливають на поведінкові моделі ув'язнених у залежності від їхнього статусу. У чоловічих колоніях «лідери» часто встановлюють правила, які підтримують культуру насильства. У жіночих групах, натомість, домінує тенденція до створення малих коаліцій, що можуть ізолювати інших, посилюючи соціальну ізоляцію. Наприклад, згідно з дослідженням Green, в умовах соціального виключення у жінок на 30% частіше спостерігаються депресивні епізоди, які можуть провокувати агресивну поведінку [76].

Варто зазначити, що такі поведінкові особливості часто пов'язані з тиском з боку інших ув'язнених. Для чоловіків, які відмовляються від участі в насильстві, наслідком може стати соціальна ізоляція або навіть фізичний напад. Дослідження Franklin демонструє, що близько 70% чоловіків-в’язнів стикаються з прямим чи непрямим примусом брати участь у конфліктах. У жінок же відмова від участі у внутрішніх інтригах може призводити до їхньої ізоляції або цькування [77].

Також вплив тюремної субкультури варіюється залежно від культурного контексту. Наприклад, у скандинавських країнах, де практикуються більш гуманні моделі ув'язнення, рівень агресивної поведінки серед ув'язнених значно нижчий.

- Ієрархія**.** Чоловіки використовують агресію як спосіб самоствердження в групі. Наприклад, ув’язнені, які займають низький соціальний статус у групі, частіше стають жертвами насильства.
- Соціальний тиск. Той, хто відмовляється брати участь у конфліктах, може стати об'єктом насильства. Franklin (2022) зазначає, що близько 70% чоловіків-в’язнів стикаються з прямим або непрямим тиском з боку інших [77].

Жіночі групи часто формують менш жорсткі ієрархії, однак агресія може проявлятися через булінг або соціальне виключення. Наприклад, дослідження Baker показало, що 40% конфліктів у жіночих колоніях пов’язані з плітками чи ізоляцією окремих осіб [89].

Доступ до програм ресоціалізації

Обмежений доступ до ресоціалізаційних програм збільшує рівень агресії:

- Чоловіки: брак занять спортом чи роботи підвищує ризик конфліктів. Наприклад, у в'язницях, де проводяться спортивні заходи, рівень насильства знижується на 30%. Додатково, професійні курси дозволяють знижувати агресивну поведінку на 25%.
- Жінки: арттерапія та психологічні тренінги суттєво зменшують прояви емоційної агресії. Дослідження показують, що жінки, які беруть участь у психологічних програмах, демонструють зниження рівня конфліктності на 40%.

Жіноча в'язниця у США. Дослідження Moran виявило, що ув’язнені жінки, які не отримують підтримки сім'ї, у 60% випадків демонструють емоційні спалахи агресії. Додатково, впровадження програм соціальної адаптації зменшило прояви агресії на 35% [91, с. 157-158].

Чоловіча колонія в Бразилії. Дослідження показали, що в умовах перенаселеності частота бійок зростає на 45%. Водночас, розподіл ув’язнених на менші групи знизив кількість конфліктів на 20%.

Жіночий виправний заклад у Великій Британії. Згідно з даними Wilson, жінки, які брали участь у програмах арттерапії, у 50% випадків демонстрували зниження агресивної поведінки протягом року [82, с. 166-167].

Чоловіча тюрма у Норвегії. Завдяки впровадженню освітніх програм та занять спортом рівень насильства серед ув’язнених знизився на 30% протягом перших шести місяців після їх початку.

Дослідження гендерних реакцій на ізоляцію: дослідження в Канаді [87] показало, що жінки частіше повідомляють про підвищену тривогу (78%) в умовах ізоляції, тоді як чоловіки більш схильні до зовнішньої агресії (65%).

У Норвегії практикується модель "відкритих" тюрем, де жінки та чоловіки живуть у менших групах з більшим доступом до навчання. Цей підхід дозволив знизити рівень повторних злочинів на 43% [82, с. 75-76].

Дослідження в Італії (Bianchi, 2022) показало, що групові тренінги, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту, сприяють зниженню конфліктності серед жінок на 25%, а серед чоловіків — на 18% [80].

Агресія та психосоціальні чинники

У жінок агресивна поведінка часто має більш прихований або емоційний характер, тоді як чоловіки проявляють її фізично. Дослідження показують:

- Жінки: часто використовують агресію як відповідь на емоційний біль або стрес. У дослідженні Brown виявлено, що близько 60% жінок-в’язнів, які проявляли агресію, мали попередній досвід психологічного насильства в сім’ї [83, с. 253-254].
- Чоловіки: схильні до агресії внаслідок зовнішніх подразників, таких як конфлікти з іншими ув’язненими. Franklin [77] зазначає, що чоловіки демонструють агресивну поведінку у відповідь на фізичні загрози або спроби порушити їхній статус у групі.

Роль тюремного персоналу

Згідно з дослідженням Taylor [86], дії персоналу виправних установ також впливають на гендерні прояви агресії:

Для чоловіків: надмірно суворі заходи дисципліни можуть провокувати агресивні відповіді.

Для жінок: байдужість або зневажливе ставлення сприяють емоційним спалахам або пасивній агресії.

2.3. Стратегії подолання агресії серед чоловіків і жінок у в'язниці: гендерні аспекти

Агресія у виправних установах є однією з найгостріших проблем, яка суттєво впливає на психосоціальний клімат і безпеку як ув'язнених, так і персоналу. З огляду на гендерні відмінності, стратегії подолання агресивної поведінки мають враховувати специфіку чоловічої та жіночої психології, соціалізації та впливу умов ув'язнення [74, с. 168-169].

В умовах слідчого ізолятора (СІЗО) агресивність і тривожність можуть виникати через сукупність психологічних, соціальних та фізичних факторів [53, с. 118-119]. Основними причинами цих станів є:

1. Психологічний тиск [54, с. 20-21]

- Стрес через невизначеність: Очікування суду, страх перед покаранням або несправедливим рішенням викликають тривожність.
- Депривація свободи: Обмеження особистої свободи, відсутність контролю над власним життям та ізоляція посилюють емоційне напруження.
- Соціальна стигматизація: Люди в СІЗО можуть відчувати сором або страх осуду з боку суспільства чи близьких.

2. Соціальні чинники [62, с. 269-270]

- Конфлікти з іншими ув'язненими: Перебування в замкнутому просторі з людьми з різними моральними цінностями та життєвими позиціями може призводити до конфліктів [20, с. 15-16].
- Відсутність підтримки: Обмежений зв’язок із сім’єю, друзями або юридичними радниками посилює почуття самотності.
- Груповий тиск: Вплив агресивного середовища, що створюється іншими ув'язненими, може змушувати людину діяти ворожо для самозахисту.

3. Фізичні умови [65, с. 95-96]

- Погані умови утримання: Тіснота, антисанітарія, недостатнє харчування та медичне обслуговування сприяють фізичному та емоційному виснаженню.

- Надмірний шум і недосипання: Постійний шум та неможливість повноцінного відпочинку збільшують тривожність.

4. Психологічні розлади [48, с. 49]

- Раніше існуючі проблеми: Люди з депресією, посттравматичними стресовими розладами чи іншими психічними захворюваннями більш схильні до тривожності та агресії.
- Відсутність психологічної допомоги: Багато хто не має доступу до психологів чи психотерапевтів для роботи зі своїми емоціями.

5. Вплив режиму та персоналу [45, с. 127]

- Авторитарність та жорстокість персоналу: Приниження або несправедливе ставлення з боку співробітників СІЗО можуть викликати почуття безпорадності та люті.
- Суворий контроль і обмеження: Обмеження у пересуванні, діяльності та спілкуванні сприяють відчуттю ізоляції та тривожності.

Ці та інші причини призводять до посилення тривожності й агресивності. За таких обставин набуває актуальності аналіз проблеми виявів і рівня агресії. Якщо агресія як загальний психічний і соціальний феномен часто є предметом досліджень, то гендерні відмінності в агресії вивчено недостатньо [7, с. 157].

Кожній гендерній ролі притаманні певні риси, які є відображенням наявних стереотипів мужності та жіночності. Чоловік має бути сильним, незалежним, активним, агресивним, самодостатнім, орієнтованим на індивідуальні досягнення тощо; жінка – ніжною, тактовною, терплячою, слабкою, залежною, емоційною, орієнтованою на сім'ю. Нині дедалі частішенадмірним стає рівень агресивності як у чоловіків, так й у жінок, і суспільству стає значно складніше протистояти цій проблемі [6, с. 97-98, 101].

Чоловіки у виправних установах, як правило, частіше демонструють фізичну та вербальну агресію. Ця поведінка зумовлена не лише біологічними особливостями, такими як підвищений рівень тестостерону, але й культурними нормами, які заохочують домінування і використання сили для вирішення конфліктів [43].

Для подолання агресії серед чоловіків використовуються такі стратегії:

1. Тренінги з управління гнівом.

Чому необхідно звертати увагу на гнів? Гнів – емоція, властива всім людям, незалежно від раси, статі, релігії та культури. Однак стійке і глибоке почуття гніву може бути руйнівним для людини та її оточення, якщо це почуття триває впродовж тривалого часу або виникає занадто часто. В таких випадках спалахи гніву можуть привести до словесної образи, нанесення фізичної шкоди або вчинення будь-якої іншої кримінальної дії. Також бувають випадки, коли людина використовує гнів для подолання життєвих труднощів, наприклад, як спосіб приховати інші неприємні емоції або впоратися з ситуаціями, які знаходяться за межами її контролю. Подібне використання гніву є небезпечною альтернативою більш прийнятним та безпечним стратегіям, які можуть допомогти особі подолати кризову ситуацію. На сьогодні уміння контролювати свій гнів є важливим життєвим навиком для будь-якої людини, але особливо для підлітків, які часто використовують гнів у відповідь на стресові ситуації та почуття розчарування у підлітковому віці. Гендерні відмінності Світові дослідження свідчать про те, що прояви гніву більш властиві чоловікам, ніж жінкам. Цей факт також підтверджують дані досліджень українських науковців.

Так, наприклад, дослідження демографічного портрету неповнолітніх, які перебувають у виправних колоніях, показало, що 25% опитаних юнаків вважають, що вербальна або фізична агресія є прийнятною і навіть необхідною для вирішення конфліктів, тоді як лише 12% опитаних дівчат зазначили, що прояв гніву лише іноді може допомогти у конфліктній ситуації. У багатьох випадках гнів є вторинною емоцією, за допомогою якої підлітки намагаються приховати інші емоції, такі як страх, занепокоєння, розчарування. З самого дитинства хлопців вчать, що ці емоції невластиві справжньому чоловікові, тоді як вступати в бійку або гніватися вважається цілком «по-чоловічому». Зовсім інша ситуація спостерігається серед дівчат, агресивна поведінка яких завжди засуджується і вважається неприйнятною.

В результаті, дівчата переживають почуття гніву потайки, діючи «за спиною» кривдника або замикаючись у собі. Однак постійне придушення цього почуття може призвести до хронічної депресії, спроби самогубства або нанесення шкоди іншій особі (25% всіх опитаних дівчат, які перебувають у виховній колонії, повідомили про спроби самогубства у минулому). Незалежно від того, як хлопці та дівчата переживають це почуття, вони однаково потребують підтримки та допомоги для того, щоб навчитися проявляти свої почуття більш безпечно як для себе, так і для оточуючих. Навчившись цього, вони зможуть будувати більш міцні та здорові стосунки у майбутньому.

Програма «Управління гнівом».

*Мета програми***:** підвищення рівня обізнаності щодо природи гніву; формування усвідомленого ставлення до почуття гніву; розвиток навичок саморегуляції та управління гнівом у конфліктних ситуаціях; мотивація до позитивних змін поведінки.

Завдання: навчити учасників ідентифікувати почуття гніву на ранній стадії його прояву; ознайомити з безпечними способами прояву негативних емоцій; допомогти кожному учасникові усвідомити внутрішні й зовнішні причини власного гніву; відпрацювати навички саморегуляції в групі.

Очікуваний результат:

В результаті проходження програми передбачається:

• поступова актуалізація та закріплення позитивних особистих якостей;

• розвиток та покращення соціальних навичок і умінь; • активізація соціально-прийнятої поведінки;

• зниження рівня агресії та підвищення рівня самоконтролю.

Цільова група: Програма призначена для роботи з хлопцями віком 14 – 18 років, які були засуджені до покарань, не пов’язаних з позбавленням волі, або звільнені від відбування покарання з випробувальним терміном. Програма також може бути корисна при роботі з підлітками групи ризику, в яких спостерігається схильність до розвитку проблемної поведінки (первинна профілактика).

Опис структури програми:

Навчально-методичний комплект програми «Управління гнівом» складається з методичного посібника для педагога, робочого зошита для учасника, відеододатків, презентацій зі стислим оглядом головного змісту кожного заняття [38, с. 56-57].

Матеріали програми подано у вигляді серії послідовних занять. Кожне заняття програми має єдину структуру та містить такі елементи:

• вступна частина заняття: мета, завдання, основні поняття і перелік необхідних матеріалів;

• план заняття з приблизним розрахунком часу;

• актуалізація знань учасників;

• основна частина;

• підбиття підсумків заняття.

Методи та форми роботи

Методами групової роботи, що застосовуються при проведенні програми, можуть бути презентації, пошук творчих ідей за допомогою прийому «мозковий штурм», рольові ігри/сценарії, бесіди, обговорення. Також можливе застосування інших методів роботи, що дозволяють учасникам закріпити здобуті теоретичні знання на практиці. Вибір методу залежить від особливостей конкретної групи.

Основна форма проведення заняття – тренінг, який дозволяє підліткам обмінюватися інформацією з іншими учасниками групи, вчитися висловлювати свою особисту думку, розвивати та відпрацьовувати на практиці необхідні навички. В процесі тренінгу інформація засвоюється швидше, тому що учасники мають змогу отримані знання відразу застосувати на практиці.

Організаційні питання

Учасники програми**:** Учасниками програми можуть бути неповнолітні особи, для яких характерні прояви імпульсивної поведінки, фізична і вербальна агресія, дефіцит когнітивних навичок.

№	ПУНКТ ПЛАНУ	ОПИС	ЧАС
ЗАНЯТТЯ 1. ЧОМУ МИ ГНІВАЄМОСЯ?			**90 ХВ.**
1.1	Вступна частина	Вступне слово педагога. Огляд програми. Огляд заняття.	5 хв.
1.2	Знайомство учасників	Вправа «Ім'я – якість».	5 хв.
1.3	Правила роботи в групі	Ознайомлення учасників з правилами.	10 хв.
1.4	Очікування від програми	Вправа «Я очікую...».	5 хв.
1.5	Актуалізація знань	Вправа «Мої почуття», вправа «Вихід емоцій».	15 хв.
1.6	Основна частина «Чому ми гніваємося»?	Інформаційне повідомлення «Природа гніву», 1-й етап; вправа «Кути»; інформаційне повідомлення «Природа гніву», 2-й етап; демонстрація відеоролика «Притча про цвяхи».	35 хв.
1.7	Підбиття підсумків заняття	Вправа «Я і мій гнів»; вправа «Сьогодні я дізнався, що...»; заповнення оцінної анкети.	15 хв.
ЗАНЯТТЯ 2. ГНІВ І АГРЕСІЯ			**90 ХВ.**
2.1	Вступна частина	Вступне слово педагога. Огляд заняття.	5 хв.
2.2	Вітання учасників	Вправа «Привітайся, як я!».	5 хв.
2.3	Правила роботи в групі	Повторення правил роботи в групі.	5 хв.
2.4	Основна частина «Гнів і агресія»	Робота в малих групах «Позитивні та негативні сторони гніву»; інформаційне повідомлення педагога «Гнів і агресія»; обговорення схеми «Гнів – проблема»; обговорення ситуації; інформаційне повідомлення педагога «Як зупинити гнівні почуття. Способи контролю над гнівом»; демонстрація відеоролика «Побутова агресія»; демонстрація відеоролика «Все в твоїх руках».	65 хв.
2.5	Підбиття підсумків заняття	Вправа «Сьогодні я дізнався, що...»; заповнення оцінної анкети.	10 хв.
ЗАНЯТТЯ 3. ПРИЧИНИ ГНІВУ			**90 ХВ.**
3.1	Вступна частина	Вступне слово педагога. Огляд заняття.	5 хв.
3.2	Вітання учасників	Вправа «Сьогодні я».	5 хв.
3.3	Основна частина «Причини гніву»	Мозковий штурм «Причини гніву», 1 – 2 частина; інформаційне повідомлення педагога «Зовнішні та внутрішні причини гніву», 1 – 2 частина; розгляд схеми «Комп'ютер»; інформаційне повідомлення педагога «Чому ми так думаємо?» (рольова гра, вправа «Потягни», вправа «Роби, як чоловік!», вправа «Затор»); інформаційне повідомлення «Чому ми так відчуваємо?»; інформаційне повідомлення «Чому ми так діємо?» (вправа «Кільце»).	65 хв.
3.4	Підбиття підсумків заняття	Вправа «Щоденник злості». Вправа «Я зрозумів, що...». Заповнення оцінної анкети.	15 хв.

Рис. 2.2

№	ПУНКТ ПЛАНУ	ОПИС	ЧАС
ЗАНЯТТЯ 4. ЯК УПРАВЛЯТИ ГНІВОМ?			**90 ХВ.**
4.1	Вступна частина	Вступне слово педагога. Повторення правил роботи в групі. Огляд заняття.	10 хв.
4.2	Вітання учасників	Вправа «Я люблю людей».	5 хв.
4.3	Основна частина «Як управляти гнівом?»	Вправа «Ліфт»; робота в малих групах. Вправа «5 речей, які викликають гнів»; бесіда «Способи зниження рівня гніву»; інформаційне повідомлення педагога «Спосіб зменшення гніву – релаксація»; вправа «Образна релаксація» (відеоролик «Кришталевий смуток»); вправа на релаксацію м'язів.	50 хв.
4.4	Зворотний зв'язок	Вправа «Я візьму з собою».	5 хв.
4.5	Підбиття підсумків програми	Вправа «Я і мій гнів»; обговорення очікувань; заповнення оцінних форм модуля і програми в цілому. Вручення дипломів. Відзначення успіху.	20 хв.

Кожне заняття триває дві академічні години (90 хв) і складається з трьох частин:

1. Вступна частина: привітання учасників програми, повторення матеріалу попереднього заняття, роз'яснення незрозумілих моментів;
2. Основна частина: огляд поточного заняття, представлення нового теоретичного матеріалу, проведення вправ з використанням інтерактивних форм роботи;
3. Підсумок заняття: підведення підсумків, оцінка кожним учасником своєї роботи, матеріалу програми і роботи педагога.

Розмір групи:

Оптимальний розмір групи 6 – 8 учасників, максимальна кількість учасників у групі – 10.

Вимоги до приміщення:

Проведення програми передбачає певні вимоги до навчального приміщення та його технічного забезпечення, а саме:

• площа аудиторії має відповідати чисельності групи;

• місця учасників програми мають бути мобільними, столи та стільці такими, що їх можна переміщати; • на столі кожного учасника має бути робочий зошит, ручка;

• дошка для розміщення блокноту фліп-чарт;

• проекційна техніка та екран;

• бажано організувати місце для перерви на чай.

Освітлення, температура повітря у приміщенні мають бути комфортними та безпечними для учасників програми.

Конфіденційність: Будь-яка інформація, якою учасники захочуть поділитися з іншими учасниками/педагогами під час заняття або яку зазначать у своїх робочих зошитах, вважається конфіденційною і не повинна передаватися іншим особам (за умови, якщо вона не містить загрози життю та здоров'ю інших людей або ж відомостей про скоєний злочин чи злочин, що планується).

Оцінка ефективності програми

Показники (індикатори), що визначають ефективність програми, включають:

• рівень задоволення очікувань учасників програми;

• рівень відповідності досягнутих результатів меті і завданням програми;

• наявність позитивних поведінкових та особистісних змін, як результату проходження програми; • покращення комунікативних навичок;

• підвищення рівня задоволення від соціально-прийнятного способу розв'язання конфліктів;

• підвищення рівня толерантності, терпимості та самоконтролю;

• наявність емоційної стабільності в кризових ситуаціях;

• покращення стосунків з близьким оточенням.

1. Групова терапія**.**

- Приклад**:** Групи підтримки за методикою "12 кроків", адаптовані для роботи з агресією. Учасники обговорюють власний досвід та вчаться брати відповідальність за свою поведінку.

2. Фізична активність.

- Приклад: Вправи на основі бойових мистецтв (айкідо, дзюдо), які навчають контролю над собою та розвитком сили без використання агресії.

3. Освітні програми.

- Приклад: Курс з розвитку емоційного інтелекту, який включає навчання емпатії, навичкам вирішення конфліктів та конструктивного спілкування.

Особливості агресії серед жінок у в'язниці

Жінки у виправних установах частіше проявляють агресію у пасивних формах, таких як плітки, емоційне маніпулювання чи вербальна агресія. Ці особливості пов'язані з соціальними стереотипами, які забороняють жінкам проявляти відкриту фізичну агресію, а також із підвищеним рівнем стресу через відрив від дітей та сім'ї.

Стратегії роботи з агресією серед жінок включають:

1. Психологічне консультування.
   - Приклад: Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), спрямована на виявлення негативних автоматичних думок, які провокують агресивну поведінку.
2. Навчання навичок медіації.
   - Приклад: Тренінг "Спілкування без насильства" (англ. *Nonviolent Communication*), який навчає висловлювати свої потреби та емоції конструктивно [25, с. 78].
3. Терапія через творчість.
   - Приклад: Арт-терапія, де жінки через малювання або створення виробів аналізують свої емоції та знаходять способи їх екологічного вираження.
4. Робота з підтримкою родинних зв’язків.
   - Приклад**:** Програма "Материнство у в'язниці", яка включає навчання навичкам виховання дітей та підтримку психологічного здоров'я матерів.

Гендерно чутливий підхід до подолання агресії

Важливим аспектом ефективної роботи з агресивною поведінкою ув’язнених є впровадження гендерно чутливого підходу. Такий підхід враховує соціокультурні й психологічні особливості різних груп ув’язнених. Для чоловіків ефективними можуть бути методи, орієнтовані на розвиток самоконтролю та управління гнівом, тоді як жінкам часто потрібна емоційна підтримка та створення умов для самовираження.

Розробка власного тренінгу для подолання агресії

Тренінг для чоловіків

Назва: "Контроль сили"

Мета**:** навчити учасників керувати своєю фізичною енергією, знижувати рівень агресії та вирішувати конфлікти конструктивно.

Програма тренінгу**:**

1. Розпізнавання гніву**.**
   - Тривалість: 1 година.
   - Опис: Учасники вчаться визначати фізичні та емоційні ознаки гніву через обговорення реальних ситуацій та самоспостереження.
   - Інструменти: анкети самодіагностики, короткі відеоролики про фізичні прояви гніву.
2. Фізичні вправи для розрядки**.**
   - Тривалість: 2 години.
   - Опис: Проведення спеціальних вправ із самооборонних технік (айкідо, дихальні техніки).
   - Інструменти: використання підстилок для вправ, м’ячів для відпрацювання контрольованих ударів.
3. Моделювання конфліктних ситуацій**.**
   - Тривалість: 1,5 години.
   - Опис: Практичне вирішення змодельованих конфліктів у групах. Учасники вчаться знаходити компроміси.
   - Інструменти: картки із завданнями для рольових ігор.
4. Релаксація**.**
   - Тривалість: 1 година.
   - Опис: Навчання технік дихання для зняття напруження та медитація для відновлення внутрішньої рівноваги.
   - Інструменти: аудіозаписи з медитативною музикою, покрокові інструкції.

Тренінг для жінок

Назва: "Трансформація емоцій"

Мета: надати жінкам інструменти для управління стресом та емоціями через творчість і спілкування.

Програма тренінгу:

1. Емоційний щоденник**.**
   - Тривалість: 1 година.
   - Опис: Учасниці ведуть записи своїх емоцій, аналізують ситуації, які провокують агресію, та обговорюють їх у групі.
   - Інструменти: зошити для записів, ручки.
2. Творча терапія**.**
   - Тривалість: 2 години.
   - Опис: Малювання, ліплення або створення інших виробів для аналізу та самовираження. Учасниці діляться своїми роботами з групою.
   - Інструменти: фарби, папір, пластилін.
3. Розвиток навичок медіації**.**
   - Тривалість: 1,5 години.
   - Опис: Навчання конструктивного спілкування через вправи на формулювання потреб і пошук компромісів.
   - Інструменти: картки із завданнями для діалогів.
4. Робота з підтримкою родини**.**
   - Тривалість: 1 година.
   - Опис: Написання листів дітям або членам сім’ї, обговорення емоцій, пов’язаних із родинними зв’язками.
   - Інструменти: папір, конверти.

Цей розділ дослідження було присвячено аналізу особливостей проявів агресії серед ув'язнених різної статі та стратегіям її подолання з урахуванням гендерних аспектів. Зокрема, розглянуто вплив умов ув'язнення, психологічних, соціокультурних та біологічних чинників на формування агресивної поведінки у чоловіків і жінок. Проведений аналіз дозволив зробити кілька ключових висновків.

По-перше, агресивна поведінка у в'язницях є багатофакторним явищем, яке формується під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх умов. Чоловіки частіше демонструють фізичну агресію, обумовлену потребою у домінуванні та

конкуренції, тоді як жінки схильні до вербальної та пасивної агресії, що пов'язано із соціально прийнятними формами вираження емоцій. Умови ув'язнення, такі як ізоляція, стресові ситуації та обмеженість ресурсів, значно впливають на інтенсивність та форми агресії.

По-друге, соціокультурна субкультура ув'язнених створює окремий контекст, в якому проявляється агресія. У чоловічих колоніях це може бути боротьба за статус та дотримання неформальних правил, тоді як у жіночих колоніях основними є міжособистісні конфлікти та прояви емоційного маніпулювання. Ці відмінності вимагають диференційованого підходу до управління агресією.

По-третє, ефективні стратегії подолання агресії повинні враховувати гендерні аспекти. Чоловікам більше підходять тренінги, спрямовані на розвиток самоконтролю, управління гнівом та використання фізичної енергії у конструктивних цілях, наприклад, через бойові мистецтва або фізичну активність. Для жінок корисними є програми, що підтримують емоційний вираз, творчість та навички конструктивного спілкування, такі як арт-терапія та навчання медіації.

По-четверте, впровадження гендерно чутливих програм, таких як когнітивно-поведінкова терапія, тренінги з розвитку емоційного інтелекту та підтримка родинних зв'язків, сприяє зниженню рівня агресії серед ув'язнених. Зокрема, наукові дослідження свідчать, що такі програми можуть не лише мінімізувати конфліктність серед ув'язнених, але й сприяти їхньому особистісному розвитку.

Розроблені тренінги для чоловіків та жінок у цьому розділі відображають практичний підхід до подолання агресії. Програма для чоловіків "Контроль сили" акцентує увагу на управлінні фізичною енергією та розвиткові навичок саморегуляції, тоді як програма для жінок "Трансформація емоцій" спрямована на емоційну підтримку, самовираження та покращення міжособистісної взаємодії.

Таким чином, врахування гендерних аспектів у подоланні агресії є важливим фактором успішної роботи з ув'язненими, що дозволяє створити більш безпечне середовище у виправних установах та сприяти соціалізації осіб після відбуття покарання.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УВ'ЯЗНЕНИХ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОКВ СІЗО

3.1. Мета, методика та організація емпіричного дослідження

Мета дослідження була спрямована на з’ясування того, як різні аспекти особистісних гендерних характеристик впливають на прояви агресивної поведінки серед ув'язнених у слідчих ізоляторах. Основна увага приділялася аналізу рівнів агресії та її компонентів. Для цього використовувалася методика Басса-Даркі, яка дає можливість оцінити різні форми агресивної поведінки.

Крім того, тест Люшера застосовувався для вивчення психоемоційного стану ув'язнених, зокрема для виявлення рівня стресу, внутрішньої напруги та емоційної дисгармонії. Цей тест дозволяє оцінити вплив зовнішніх умов та індивідуальних психологічних характеристик на поведінку людини.

Особистісний опитувальник Айзенка EPI (Eysenck Personality Inventory) використовувався для детального аналізу структури темпераменту, його основних рис та інтенсивності проявів, зокрема екстраверсії, нейротизму та схильності до соціально бажаних відповідей. Це дало змогу виявити індивідуальні особливості особистості ув'язнених чоловіків і жінок, а також проаналізувати гендерні відмінності, що впливають на схильність до агресивної поведінки. Наприклад, високий рівень нейротизму може бути пов'язаний із підвищеною емоційною збудливістю та тривожністю, яка в чоловіків часто проявляється у фізичній агресії, тоді як у жінок — у вербальних або емоційних реакціях. Екстраверсія, своєю чергою, може демонструвати різні моделі соціальної взаємодії та агресії залежно від статі.

1. Методика діагностики агресивності Басса-Даркі. Методика Басса-Дарки (Buss-Durkee Hostility Inventory) — це психологічний інструмент, спрямований на вивчення рівня агресивності людини та її структурних компонентів. Вона була розроблена Арнольдом Басом і Альбертом Дарки та залишається однією з найбільш широко використовуваних методик для оцінки агресивності у різних вікових і соціальних групах.

Методика ґрунтується на концепції, що агресивність має багатогранну природу, включає різні форми проявів і відображає як внутрішні емоційні стані, так і зовнішні реакції на середовище. Опросник дозволяє оцінити як відкриті форми агресії, так і латентні, а також рівень ворожості, як окремої психологічної характеристики.

Опитувальник містить 75 тверджень, на які респондент відповідає «так» або «ні», залежно від того, наскільки кожне твердження відповідає його поведінці, думкам і відчуттям (Додаток А). Відповіді групуються за 8 шкалами агресивності та однією загальною шкалою ворожості.

Шкали агресивності

1. Фізична агресія

Схильність до використання фізичної сили для досягнення цілей або у конфліктних ситуаціях.

2. Вербальна агресія

Агресія, виражена у формі словесних нападів, таких як крики, образи або погрози.

3. Негативізм

Опозиційна поведінка, активне чи пасивне протистояння соціальним нормам або авторитетам.

4. Роздратованість

Схильність до імпульсивних і вибухових емоційних реакцій навіть на незначні подразники.

5. Підозрілість

Недовіра до оточуючих, відчуття, що інші люди мають негативні наміри.

6. Образа

Здатність тривалий час зберігати почуття образи, злопам’ятність.

7. **З**аздрість

Відчуття незадоволення через успіхи чи благополуччя інших людей.

8. Почуття провини

Внутрішня агресія, спрямована на себе, яка проявляється через самокритику, самозвинувачення або самоагресивні дії.

Таблиця 3.1. Шкали агресивності за методикою Басса-Дарки

Додано примітку [я2]: У всіх таблиць має бути назва!!!

Рівень агресії	**Дуже низький**	**Низький**	**Середній**	**Високий**	**Дуже високий**
Фізична агресія	0-5	6-10	11–15	16–20	21 і вище
Вербальна агресія	0-3	4-6	7–10	11–13	14 і вище
Негативізм	0-3	4-6	7–9	10–12	13 і вище
Роздратованість	0-4	5-8	9–12	13–15	16 і вище
Підозрілість	0-2	3-5	6–8	9–11	12 і вище
Образа	0-2	3-5	6–8	9–11	12 і вище
Заздрість	0-2	3-4	5–6	7–8	9 і вище
Почуття провини	0-3	4-6	7–9	10–12	13 і вище

Параметри, що оцінюються:

1. Загальний рівень агресивності

Сумарний показник за всіма шкалами, що відображає загальну схильність до агресивної поведінки.

2. Профіль агресивності

Розподіл рівня агресії між різними шкалами дозволяє виявити домінуючі форми агресивності (фізична, вербальна тощо).

3. Ворожість

Окремий параметр, який включає негативізм, підозрілість, образу та почуття провини, що відображають загальний рівень недоброзичливості до оточення та до себе.

Розрахунок результатів:

Кожна відповідь «так» або «ні» отримує певну кількість балів, які сумуються за окремими шкалами. Потім отримані бали порівнюються із нормативними значеннями, які поділяються на п’ять рівнів:

Сфери застосування

1. Клінічна психологія

Діагностика схильності до агресивної поведінки у пацієнтів із психічними розладами.

2. Кримінологія та юридична психологія

Оцінка рівня агресивності у правопорушників або ризику агресивних дій.

3. Освітня психологія

Виявлення агресивних тенденцій у дітей і підлітків для запобігання булінгу або конфліктів.

4. Соціальна психологія

Вивчення групової динаміки, пов’язаної з агресивною поведінкою.

5. Організаційна психологія

Виявлення конфліктності серед працівників або ризиків агресивної поведінки в колективі.

Переваги методики

- Простота та швидкість проведення.
- Дозволяє оцінити як зовнішні, так і внутрішні прояви агресії.
- Універсальність у використанні з різними категоріями респондентів.

Недоліки методики

- Можливість свідомого спотворення відповідей респондентом.
- Необхідність адаптації під культурний контекст у різних країнах.
- Потребує кваліфікованої інтерпретації результатів.

Методика Басса-Дарки залишається цінним інструментом для психологів і дослідників завдяки її багатогранному підходу до вивчення агресивності та її структурних компонентів.

2. Тест кольорових уподобань Люшера

Методика Люшера, або тест кольорових уподобань, призначена для оцінки емоційного стану людини, її особистісних характеристик та здатності адаптуватися до навколишнього середовища. Цей психодіагностичний інструмент базується на суб'єктивному сприйнятті кольорів і використовує їх як індикатор психологічних і фізіологічних станів.

Структура методики**:** Тест включає набір з восьми кольорів:

1. Синій
2. Зелений
3. Червоний
4. Жовтий
5. Фіолетовий
6. Коричневий
7. Чорний
8. Сірий

Респонденту пропонується розташувати кольори у порядку їхньої суб'єктивної привабливості, що відображає його поточний емоційний і психологічний стан. Тестування проводиться у два етапи:

1. Первинний вибір кольорів за рівнем симпатії.
2. Повторний вибір, щоб підтвердити або уточнити результат.

Оцінювані параметри:

1. Емоційний стан: визначається через обрані комбінації кольорів, що вказують на домінуючі настрої.
2. Стрес та напруження: деякі кольори й їх розташування можуть сигналізувати про емоційні перевантаження або внутрішні конфлікти.
3. Адаптаційні можливості: здатність людини ефективно взаємодіяти із середовищем та справлятися зі змінами.
4. Індивідуальні особливості: відображають потреби, мотивації та особистісні риси.

Розрахунок та інтерпретація: Кожен колір асоціюється з певними психологічними характеристиками:

- Синій: спокій, задоволення, стабільність.
- Зелений: наполегливість, впевненість, самоконтроль.
- Червоний: активність, енергія, амбіційність.
- Жовтий: оптимізм, натхнення, прагнення до нового.
- Фіолетовий: чутливість, інтуїція, гармонія.
- Коричневий: тілесність, комфорт, потреба у захисті.
- Чорний: заперечення, протест, прагнення до змін.
- Сірий: нейтральність, уникнення, відгородженість.

Обробка результатів проводиться за схемою, що враховує порядок обраних кольорів. Особливу увагу приділяють першому та останньому кольорам, а також стійкості вибору між етапами тестування.

Рис. 3.1

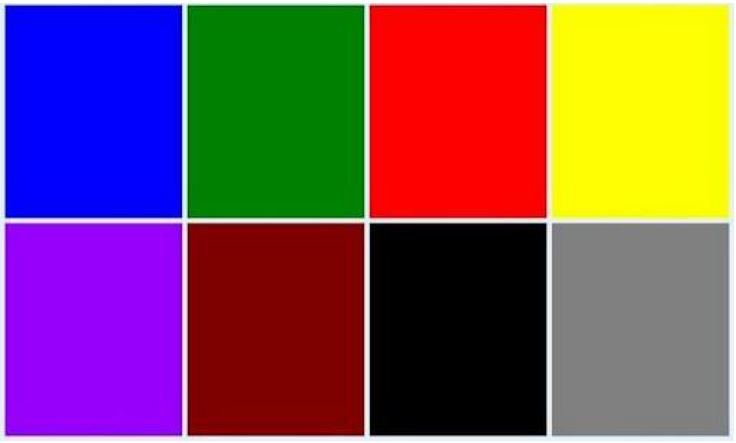

Таблиця 3.2. Норми інтерпретації вибору кольорів за тестом Люшера

Результати	**Характеристика**
Перевага теплих кольорів (синій, зелений, червоний, жовтий)	Гармонійний стан, задоволення, емоційна стабільність.
Вибір холодних кольорів (фіолетовий, коричневий, чорний, сірий)	Вказує на стрес, напруження, або внутрішні конфлікти.
Порушення в розташуванні кольорів	Можливі проблеми з адаптацією, емоційною стабільністю або фізичним здоров'ям.

Додано примітку [я3]: Назва

Якщо будете писати «Норма», то норма чого?

Додано примітку [n4R3]:

Сфери застосування: Методика Люшера використовується для:

- психологічного консультування;
- діагностики емоційного стану та рівня стресу;
- вивчення професійної придатності;
- роботи з клієнтами в кризових ситуаціях;
- досліджень особистісних і адаптаційних характеристик.

Особистісний опитувальник Айзенка EPI (Eysenck Personality Inventory)
Особистісний опитувальник Айзенка EPI (Eysenck Personality Inventory) — це опитувальник, розроблений Гансом і Сибіл Айзенками, який дозволяє вимірювати основні характеристики темпераменту. Тест базується на біологічній теорії особистості Айзенка, яка припускає, що індивідуальні відмінності в темпераменті пов'язані з активністю центральної нервової системи.

EPI оцінює дві ключові риси особистості:

- Екстраверсія (E): рівень соціальності, відкритості, енергійності.
- Нейротизм (N): емоційна стабільність, схильність до тривожності.

Окрім цього, включена шкала брехливості (L-scale), яка дозволяє оцінити правдивість відповідей респондентів і їхню схильність до соціально бажаних відповідей.

Структура методики

EPI складається з 57 запитань, на кожне з яких респондент має відповісти "Так" або "Ні"(Додаток Б). Запитання поділені на три групи:

1. Екстраверсія (24 запитання).
2. Нейротизм (24 запитання).
3. Шкала брехливості (9 запитань).

Кожне запитання тесту корелює з однією з цих шкал. Результати допомагають створити профіль темпераменту респондента.

Інструкція для респондентів

"Вам пропонується дати відповіді на 57 запитань. Відповідайте "Так" або "Ні", залежно від того, чи відповідає твердження вашій поведінці чи відчуттям. Будьте чесними та спонтанними: правильних чи неправильних відповідей не існує. Ваші відповіді залишаться конфіденційними."

1. Процедура проведення:

- Опитування проводиться індивідуально або групово в спокійній обстановці.
- Кожен респондент отримує друкований варіант опитувальника та відповідає на запитання, обводячи "Так" або "Ні".
- Середній час виконання тесту — 10-15 хвилин.
- Перед початком пояснюється, що відповіді є анонімними і використовуються виключно для дослідницьких цілей.

2. Обчислення результатів:

- Відповіді респондента переносяться до спеціальної форми обробки, де вони підсумовуються за кожною шкалою.
- Екстраверсія: Підраховуються відповіді "Так" на твердження, що відповідають соціальній активності.
- Нейротизм: Враховуються відповіді "Так" на запитання, що вказують на емоційну нестабільність.
- Шкала брехливості: Оцінюється кількість відповідей, які вказують на схильність до соціально бажаних відповідей.

3. Інтерпретація:

- Кожен результат порівнюється з нормативними даними.
- Визначаються рівні:
  - Низький (0–8 балів).
  - Середній (9–16 балів).
  - Високий (17 і більше балів).

4. Візуалізація:

- Для спрощення аналізу результати можна представити у вигляді графіків або таблиць, що відображають профіль респондента.

Інтерпретація результатів

1. Екстраверсія:

- Високі бали: соціальний, активний, товариський.
- Низькі бали: інтроверт, схильний до самозаглиблення.

2. Нейротизм:

- Високі бали: емоційно нестабільний, тривожний.
- Низькі бали: спокійний, врівноважений.

3. Шкала брехливості:

- Високі бали можуть свідчити про прагнення виглядати кращим у чужих очах.

Об’рунтування використання EPI для дослідження ув’язнених

EPI дозволяє оцінити риси темпераменту, які можуть бути пов’язані з проявами агресії в умовах ув'язнення.

- Екстраверсія: Чоловіки та жінки можуть відрізнятися у способах соціалізації, що впливає на їхню поведінку у групах. Чоловіки можуть частіше проявляти соціальну активність через домінування, тоді як у жінок екстраверсія може бути пов'язана з формуванням підтримуючих соціальних зв'язків.
- Нейротизм: Високий рівень може свідчити про підвищену тривожність, яка часто супроводжує агресивність. У чоловіків нейротизм може проявлятися у фізичній агресії, а у жінок — у вербальних або емоційних реакціях.

- Шкала брехливості: Важлива для оцінки достовірності відповідей, особливо у вибірках, де респонденти можуть прагнути приховати свої справжні емоції чи мотиви. Жінки можуть частіше давати соціально бажані відповіді, з огляду на очікування суспільства щодо їхньої поведінки.

3.2. Аналіз отриманих результатів

Емпіричне дослідження проводилось у квітні 2024 року у м.Чернігів. У дослідженні брали участь особи, які перебували в слідчому ізоляторі. Загалом в анкетуванні та опитуванні взяли участь 80 осіб, при цьому забезпечувалась анонімність процесу. Зібрані в ході дослідження експериментальні дані були оброблені вручну за допомогою відповідних розрахункових ключів. Матеріали, отримані за допомогою методик, розраховувалися за встановленими алгоритмами, а результати вводились у таблиці для подальшого аналізу.

У ході емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення агресивної поведінки ув’язнених слідчого ізолятора, застосовувалась методика Басса-Дарки, яка даэ можливыст оцінити різні аспекти агресії та емоційних реакцій респондентів. Ця методика допомагає визначити рівень проявів агресії та здатність ув’язнених контролювати свої емоційні імпульси в умовах обмеженої свободи та соціальної ізоляції.Основна увага під час проведення експерименту була зосереджена на застосуванні стандартизованих психологічних інструментів, які відповідають цілям дослідження та характеризуються високою надійністю і валідністю для обраної вибірки. Саме це дало змогу отримати результати, які є важливими для глибокого аналізу агресивної поведінки та емоційних реакцій ув’язнених, а також для вивчення їх особливостей у контексті умов соціальної ізоляції.

Серед ключових обраних методик, які використовувались у процесі дослідження, була методика діагностики агресивної поведінки Басса-Дарки. Вона є ефективним інструментом для оцінки різних аспектів агресії, таких як вербальна і фізична агресія, а також здатність до контролю емоційних імпульсів. Цей підхід дозволяє не лише оцінити рівень агресивності, але й виявити сильні

та слабкі сторони в управлінні агресивними реакціями. Отримані результати представлені у вигляді статистичних показників і розподілу частот респондентів за кожним із компонентів агресивної поведінки.

Аналіз рівня агресивності показав, що:

- 91,3% ув'язнених (73 особи, з яких 52 чоловіки та 21 жінка) продемонстрували високий рівень фізичної агресії. Це свідчить про схильність до прямого застосування сили, труднощі у контролюванні імпульсів та високу конфліктність.
- 6,3% респондентів (5 осіб, з яких 3 чоловіки та 2 жінки) мали середній рівень фізичної агресії, що характеризується меншою схильністю до відкритого вираження агресії, проте з наявністю помітних імпульсів.
- Низький рівень фізичної агресії не був зафіксований у вибірці.

Ці результати свідчать, що агресивна поведінка ув'язнених у значній мірі визначається особливостями середовища, у якому емоційна відкритість та довіра до інших є низькими. Чоловіки виявили вищі показники фізичної агресії у порівнянні з жінками, що узгоджується з даними інших досліджень у сфері психології злочинності. Жінки, у свою чергу, продемонстрували вищі показники за шкалами образи та аутоагресії, що може свідчити про більший рівень внутрішніх конфліктів та схильність до самозвинувачення.

Після завершення мого дослідження за цією методикою був здійснений більш глибокий аналіз кожної з використаних шкал, що дало змогу детально розглянути специфіку та особливості кожного окремого компоненту. Це дало змогу отримати більш точне уявлення про результати і виявити важливі тенденції в даних, що потребують додаткового пояснення чи уточнення. Аналіз результатів за шкалами методики Басса-Дарки виявив певні закономірності, що свідчать про відмінності між чоловіками та жінками, які перебувають у місцях позбавлення волі.

За шкалою фізичної агресії чоловіки мали трохи вищий середній показник (15,76) у порівнянні з жінками (14,8). Низький рівень фізичної агресії зафіксовано у 14,55% чоловіків (8 осіб) та 20% жінок (5 осіб), а високий рівень у

14,55% чоловіків (8 осіб) і 16% жінок (4 особи). Це демонструє більшу схильність чоловіків до силових дій у конфліктних ситуаціях, хоча частка осіб із високим рівнем майже однакова в обох групах.

Вербальна агресія виявилася дещо вищою у жінок (20,84) у порівнянні з чоловіками (19,11). Низький рівень вербальної агресії спостерігався у 10,91% чоловіків (6 осіб) та 16% жінок (4 особи), тоді як високий рівень зафіксовано у 20% чоловіків (11 осіб) і такій же кількості жінок (5 осіб). Це може свідчити про те, що жінки частіше використовують мову для вираження агресії, а чоловіки схильні до більш прямолінійних дій.

Непряма агресія, яка включає пасивно-агресивну поведінку, наприклад, плітки або уникання конфліктів, була однаковою у чоловіків і жінок (13,8). Низький рівень зафіксовано у 18% чоловіків (10 осіб) та 12% жінок (3 особи), а високий рівень у 20% чоловіків (11 осіб) і 20% жінок (5 осіб). Це свідчить про схожі прояви непрямої агресії серед обох статей.

За шкалою негативізму чоловіки також показали вищий середній рівень (7,65) порівняно з жінками (6,96). Низький рівень негативізму виявлено у 13% чоловіків (7 осіб) і 12% жінок (3 особи), а високий рівень у 20% чоловіків (11 осіб) і 24% жінок (6 осіб). Це свідчить про те, що чоловіки частіше демонструють опозиційність до правил, тоді як жінки виявляють пасивний опір.

Роздратування, як емоційна реакція на подразники, було більш характерним для жінок (17.,4), хоча чоловіки також демонстрували високі показники (15,98). Низький рівень спостерігався у 22% чоловіків (12 осіб) і 16% жінок (4 особи), а високий рівень у 22% чоловіків (12 осіб) і 12% жінок (3 особи). Це може бути пов'язано з емоційною чутливістю жінок.

Підозрілість, яка відображає недовіру до оточуючих, була трохи вищою у чоловіків (15,24) порівняно з жінками (14,56). Низький рівень виявлено у 13% чоловіків (7 осіб) і 24% жінок (6 осіб), а високий рівень у 16% чоловіків (9 осіб) і 24% жінок (6 осіб). Це свідчить про те, що обидві групи в умовах ізоляції мають високий рівень підозрілості.

Жінки показали вищий рівень образи (11,96), ніж чоловіки (11,45). Низький рівень образи спостерігався у 15% чоловіків (8 осіб) і 15% жінок (4 особи), а високий рівень у 11% чоловіків (6 осіб) і 20% жінок (5 осіб). Це може бути пов'язано з більшою схильністю жінок до переживань через несправедливість.

За шкалою аутоагресії (відчуття провини) середні показники були майже однаковими для чоловіків і жінок (12,02 та 12,0 відповідно). Низький рівень аутоагресії виявлено у 20% чоловіків (11 осіб) і жінок (5 осіб), а високий рівень у 20% чоловіків (11 осіб) і 24% жінок (6 осіб). Це свідчить про схильність до самозвинувачення серед обох груп. Результати за шкалами у відсотках (%) для чоловіків та жінок – рис. 3.2.

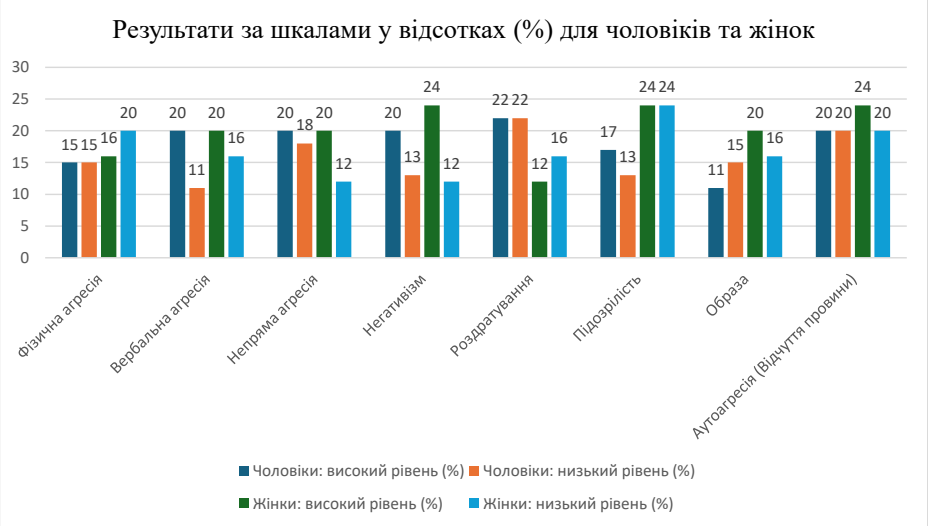

рис. 3.2. Графік показників та форм агресії за методикою Басса-Дарки

Тест кольорових уподобань Люшера.

У даному дослідженні взяли участь 80 ув’язнених (55 осіб чоловічої статі та 25 осіб жіночої статі). Дляаналізу результатів тесту Люшера та вивчення емоційного стану й агресивної поведінки ув’язнених було визначено такі змінні:

1. Стать:

- Чоловіки (55 респондентів).
- Жінки (25 респондентів).

Гендер був ключовим фактором для аналізу відмінностей у емоційному стані, рівні агресивності та адаптаційних можливостях респондентів.

2. Вік:
   - Для чоловіків: 16–50 років.
   - Для жінок: 20–40 років.

Вік дозволив оцінити вплив вікових особливостей на емоційні потреби та стратегії адаптації.

3. Перший вибір кольору:
   - Найважливіший показник, який відображає основні потреби респондента.
   - Значення (1–8), де кожне число відповідає конкретному кольору (синій, зелений, червоний тощо).
4. Середній рейтинг кожного кольору:
   - Відображає загальне ставлення респондента до кожного кольору.
   - Значення від 1 (найменш привабливий) до 8 (найбільш привабливий).
5. Частотний розподіл вибору кольорів:
   - Кількість вибору кожного кольору як першого.
   - Відсотковий розподіл для оцінки тенденцій у перевагах респондентів.
6. Емоційний стан:
   - Оцінка на основі вибору кольорів, які символізують гармонію (синій, зелений), напругу (чорний, сірий), оптимізм (жовтий) тощо.
7. Стрес і напруження:
   - Визначено на основі частоти вибору кольорів, які символізують протест (чорний) або відгородженість (сірий).
8. Адаптаційні можливості:

- Проаналізовані за вибором кольорів, що символізують стабільність (синій, зелений) і прагнення до змін (жовтий, червоний).

9. Індивідуальні особливості:

- Виявлені на основі розподілу кольорів за гендером і віковими групами.

Ці змінні дали змогу отримати повну картину емоційного стану, рівня стресу та адаптаційних можливостей ув'язнених, а також виділити гендерні відмінності у проявах агресивності.

Тест Люшера є проективною методикою, яка дозволяє оцінити емоційний стан, рівень стресу, адаптивність і базові потреби особистості через аналіз вибору кольорів. Учасники тесту обирають кольори в порядку їхньої привабливості, що дає змогу розкрити неусвідомлені аспекти їхньої психіки. Кожен колір має певне символічне значення, яке відображає конкретні емоційні чи поведінкові характеристики.

Ця методика особливо корисна в умовах ізоляції, де стрес і обмеженість соціальних контактів можуть значно впливати на емоційний стан особистості. Завдяки простоті виконання та високій діагностичній цінності тест Люшера широко застосовується для оцінки як загального психологічного стану, так і рівня агресивності.

У нашому дослідженні методика Люшера була використана для аналізу емоційного стану та агресивної поведінки ув'язнених, які утримуються в слідчому ізоляторі. Дослідження охопило 80 респондентів: 55 чоловіків (віком від 16 до 50 років) і 25 жінок (віком від 20 до 40 років).

Завдяки тесту вдалося:

- Визначити основні емоційні потреби ув'язнених.
- Виявити рівень їхньої емоційної стабільності чи напруження.
- Проаналізувати гендерні особливості у проявах агресії та способах адаптації до умов ізоляції.

Емоційний стан ув’язнених

Перший вибір кольору в тесті Люшера є ключовим показником того, що респондент вважає найважливішим у своєму житті. Аналіз вибору першого кольору показав такі результати:

Синій (Колір 1)

- Загалом**:** обраний 20 респондентами (25,0%).
- Чоловіки: 12 осіб (21,82%).
- Жінки: 8 осіб (32,0%).

Вибір синього кольору свідчить про потребу у спокої, стабільності та емоційній підтримці. Жінки значно частіше обирали цей колір, що вказує на їхню чутливість до емоційного середовища та прагнення до гармонії.

Зелений (Колір 2)

- Загалом: обраний 9 респондентами (11,25%).
- Чоловіки: 7 осіб (12,73%).
- Жінки: 2 особи (8,0%).

Зелений колір символізує наполегливість, самоконтроль та впевненість. Чоловіки частіше демонстрували прагнення до збереження контролю над ситуацією, що є характерною рисою їхньої адаптивної поведінки.

Червоний (Колір 3)

- Загалом: обраний 7 респондентами (8,75%).
- Чоловіки: 5 осіб (9,09%).
- Жінки: 2 особи (8,0%).

Вибір червоного кольору вказує на активність, амбіційність і прагнення до досягнень. Чоловіки частіше обирали цей колір, що відображає їхнє прагнення до контролю й активних дій.

Жовтий (Колір 4)

- Загалом: обраний 10 респондентами (12,5%).
- Чоловіки: 7 осіб (12,73%).
- Жінки: 3 особи (12,0%).

Жовтий колір символізує оптимізм, натхнення та прагнення до нового. Чоловіки

та жінки демонстрували подібний інтерес до цього кольору, що вказує на загальну надію на зміни та бажання вийти з умов ізоляції.

Фіолетовий (Колір 5)

- Загалом: обраний 9 респондентами (11,25%).
- Чоловіки: 5 осіб (9,09%).
- Жінки: 4 особи (16,0%).

Фіолетовий колір асоціюється з чутливістю, гармонією та інтуїцією. Жінки обирали цей колір частіше, що вказує на їхню емоційну спрямованість і прагнення до гармонійних стосунків.

Коричневий (Колір 6)

- Загалом: обраний 12 респондентами (15,0%).
- Чоловіки: 10 осіб (18,18%).
- Жінки: 2 особи (8,0%).

Вибір коричневого кольору свідчить про потребу в комфорті, стабільності та захисті. Чоловіки частіше обирали цей колір, що може відображати їхнє прагнення до фізичного й емоційного захисту в умовах ізоляції.

Чорний (Колір 7)

- Загалом: обраний 8 респондентами (10,0%).
- Чоловіки: 7 осіб (12,73%).
- Жінки: 1 особа (4,0%).

Чорний колір символізує протест, заперечення та агресію. Чоловіки значно частіше обирали цей колір, що може свідчити про їхню схильність до конфліктів і активного опору.

Сірий (Колір 8)

- Загалом: обраний 5 респондентами (6,25%).
- Чоловіки: 2 особи (3,64%).
- Жінки: 3 особи (12,0%).

Сірий колір символізує нейтральність, уникнення та відгородженість. Жінки частіше обирали цей колір, що може вказувати на їхню схильність до пасивних стратегій подолання стресу.

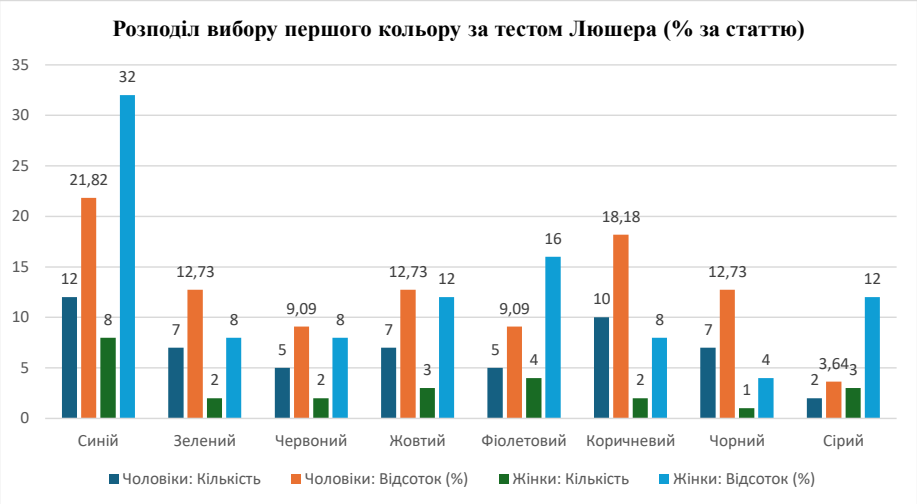

рис.3.3. Показник вибору першого кольору за тестом Люшера

Гендерні відмінності у виборі кольорів

Аналіз показав, що жінки частіше обирали фіолетовий (чутливість, гармонія) та коричневий (захист, комфорт) кольори, що вказує на їхню емоційну спрямованість. Чоловіки, у свою чергу, частіше обирали червоний (активність, енергія) та зелений (самоконтроль), демонструючи орієнтацію на силу, вплив і досягнення.

Зв'язок із рівнем агресії

Частота вибору чорного кольору (8 осіб, 10%) та сірого (5 осіб, 6,25%) свідчить про наявність агресивних тенденцій і бажання змін серед частини ув'язнених. Чорний колір асоціюється із запереченням і протестом, що може вказувати на активну форму агресії. Сірий колір, навпаки, символізує уникнення конфліктів і може свідчити про пасивну форму адаптації.

Аналіз середніх значень за кольорами

Середні значення вибору кольорів підтверджують емоційну напругу серед ув'язнених:

- Середній показник вибору синього кольору (5,49) свідчить про сильну потребу у стабільності.

- Показник червоного кольору (5,33) підкреслює прагнення до активної діяльності, а середній вибір чорного кольору (5,24) вказує на внутрішній протест та можливу агресію.

Застосування тесту Люшера у цьому дослідженні дало можливість виявити ключові емоційні тенденції ув'язнених та їхні адаптаційні механізми. Гендерні особливості у виборі кольорів свідчать про те, що чоловіки більше орієнтовані на демонстрацію сили й контролю, тоді як жінки виявляють більшу чутливість і потребу в гармонії. Ці результати можуть бути використані для розробки індивідуальних програм психологічної підтримки ув'язнених, спрямованих на зниження агресивності та поліпшення емоційного стану.

Особистісний опитувальник Айзенка EPI (Eysenck Personality Inventory).

У цьому дослідженні брали участь 80 респондентів, які є ув'язненими, що утримуються у слідчому ізоляторі. Вибірка включала 55 чоловіків віком від 16 до 50 років та 25 жінок віком від 20 до 40 років.

Враховуючи специфіку слідчого ізолятора, де ув'язнені знаходяться в умовах обмеженого соціального контакту і підвищеного психологічного навантаження, це дослідження надає можливість отримати уявлення про те, як гендерні особливості та типи темпераменту впливають на поведінку та емоційний стан респондентів.

Методика Айзенка була обрана через її простоту у використанні, високу валідність і можливість отримання диференційованої оцінки психологічного стану респондентів. Опитувальник складався з 57 питань, відповіді на які ("Так" чи "Ні") дозволяють визначити місце респондента за трьома основними шкалами: екстраверсії-інтроверсії (E), нейротизму (H) та брехні (L).

У ході цього дослідження ми прагнули не лише вивчити індивідуальні характеристики ув'язнених за допомогою методики Eysenck Personality Inventory, але й зрозуміти, як ці особливості впливають на їхню поведінку в умовах слідчого ізолятора. Особливу увагу приділили аналізу гендерних відмінностей у проявах агресії, які є критично важливими в умовах ізоляції.

Агресивна поведінка в ув’язнених чоловіків часто має відкритий характер і може проявлятися у фізичній чи вербальній формі. У жінок, навпаки, агресія частіше прихована та виражається у маніпуляціях, соціальному виключенні або емоційній напрузі. Ми прагнули дослідити, як ці форми агресії корелюють із рівнями екстраверсії, нейротизму та брехливості.

Окрім цього, важливим завданням було оцінити, як психологічний стан респондентів впливає на їхню здатність адаптуватися до ізоляції, і визначити специфічні чинники, які можуть ускладнювати або, навпаки, полегшувати цей процес для чоловіків і жінок.

Для забезпечення об’єктивності та валідності результатів дослідження використовували кількісний підхід до аналізу зібраних даних. Кожна з трьох шкал методики була розглянута окремо, а результати представлені у вигляді середніх показників, відсоткового розподілу респондентів та їх порівняння між чоловіками та жінками.

Під час обробки даних було виявлено значні відмінності у рівнях екстраверсії, нейротизму та брехливості серед чоловіків і жінок. Особлива увага приділялася визначенню того, як ці показники впливають на здатність респондентів адаптуватися до стресових умов слідчого ізолятора. Крім того, для полегшення інтерпретації результатів була створена серія графіків, які ілюструють гендерні відмінності та візуалізують основні закономірності.

Також було розглянуто можливі фактори, які можуть впливати на агресивну поведінку, зокрема, соціальний статус респондентів, рівень їхньої освіченості та попередній життєвий досвід. Дані, отримані у результаті цього дослідження, мають як практичне, так і теоретичне значення для розробки психологічних програм підтримки ув’язнених.

А тепер переходимо безпосередньо до аналізу результатів.

Агресивність є важливою характеристикою, яка визначає поведінку в умовах ізоляції. Згідно з численними дослідженнями, гендер значно впливає на прояви агресії. Чоловіки зазвичай схильні до відкритої форми агресії: фізичної, вербальної або інструментальної. Натомість жінки частіше демонструють

приховану або вербальну агресію, яка виражається у маніпулятивній поведінці, соціальному виключенні або емоційній напрузі.

Емпіричне дослідження, проведене за методикою Айзенка (EPI), дало змогу детально оцінити емоційні, поведінкові та когнітивні аспекти ув'язнених у слідчому ізоляторі через три ключові шкали: брехні (L), екстраверсії-інтроверсії (E) та нейротизму (H). Враховуючи гендерний аспект, отримані результати дозволяють не лише виявити відмінності між чоловіками й жінками, але й зрозуміти, як агресивна поведінка корелює із загальним психологічним станом.

Середні показники та кількість респондентів за шкалами

Шкала брехні (L): Чесність або схильність до маніпуляцій

- Низький рівень (0–3 бали):
  - Чоловіки: 30 осіб (55%).
  - Жінки: 15 осіб (60%).
- Середній рівень (4–5 балів):
  - Чоловіки: 16 осіб (30%).
  - Жінки: 7 осіб (28%).
- Високий рівень (6–9 балів):
  - Чоловіки: 9 осіб (15%).
  - Жінки**:** 3 особи (12%).

Порівняння: Жінки частіше демонструють схильність до ситуативної брехні, що може бути пов'язане з потребою захистити себе або уникнути осуду. Чоловіки частіше демонструють середній рівень брехливості, можливо, через бажання зберегти авторитет серед співкамерників. Жінки з високим рівнем брехливості можуть приховувати емоційні переживання, що є типовим для стресових умов утримання (див. рис. 3.4).

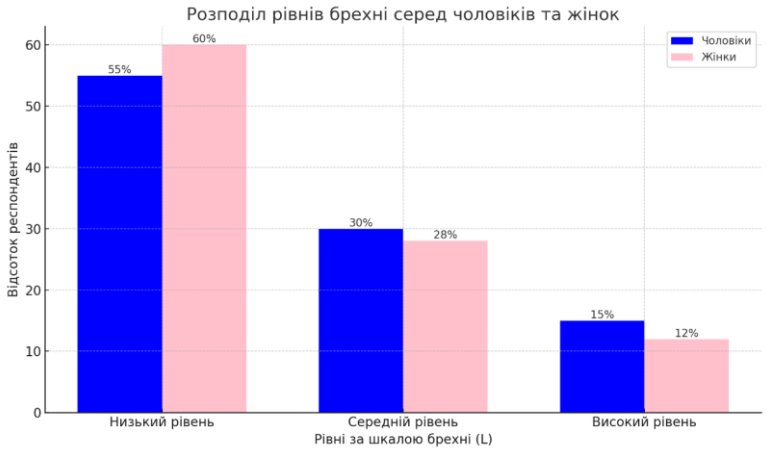

рис. 3.4. Рівні за шкалою брехні (L) серед чоловіків та жінок

Шкала екстраверсія-інтроверсія (E): Тип соціальної взаємодії

- Інтроверти (0–10 балів):
  - Чоловіки: 25 осіб (45%).
  - Жінки: 13 осіб (52%).
- Амбіверти (11–14 балів):
  - Чоловіки: 19 осіб (35%).
  - Жінки: 8 осіб (32%).
- Екстраверти (15–24 бали):
  - Чоловіки: 11 осіб (20%).
  - Жінки: 4 особи (16%).

Порівняння: Чоловіки демонструють вищий рівень екстраверсії, що свідчить про їхню готовність до співпраці навіть у складних умовах. Жінки більше схильні уникати контактів, що можна пояснити психологічними бар'єрами та емоційними переживаннями (див. рис. 3.5).

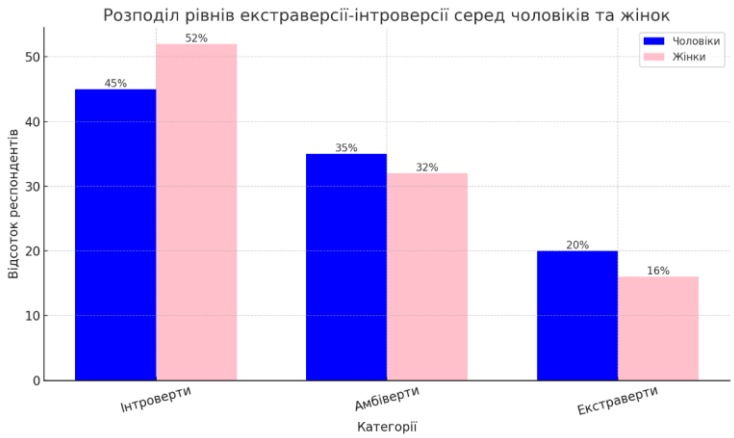

рис. 3.5. Рівні за шкалою екстраверсії-інтроверсії (E) серед чоловіків та жінок

У дослідженнях, проведених серед ув'язнених у США, було виявлено, що екстраверти частіше беруть участь у соціальних програмах, таких як групові заняття чи освітні курси. Натомість інтроверти зазвичай уникають активностей, вважаючи за краще індивідуальні завдання.

Шкала нейротизму (H): Емоційна стабільність

- Емоційна стійкість (0–10 балів):
  - Чоловіки: 33 особи (60%).
  - Жінки: 10 осіб (40%).
- Емоційна вразливість (11–16 балів):
  - Чоловіки: 14 осіб (25%).
  - Жінки: 9 осіб (36%).
- Ознаки розхитаності нервової системи (17–22 бали):
  - Чоловіки**:** 5 осіб (10%).
  - Жінки: 5 осіб (20%).
- Невротики (23–24 бали):
  - Чоловіки: 3 особи (5%).
  - Жінки: 1 особа (4%).

Порівняння: Жінки мають вищий рівень нейротизму, що корелює із їхньою емоційною реактивністю. Це може бути результатом сильного стресу, викликаного ізоляцією, а також соціокультурними очікуваннями, які посилюють почуття провини й тривоги (див. рис. 3.6).

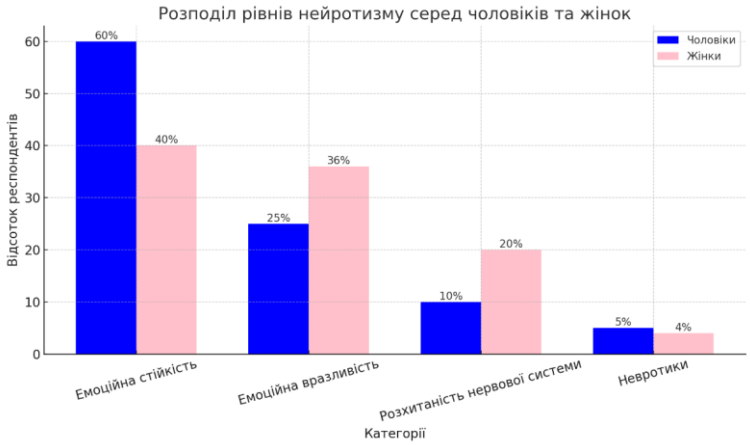

рис. 3.6. Рівні за шкалою нейротизму (Н) серед чоловіків та жінок

У дослідженні пенітенціарних установ у Великобританії було зафіксовано, що високий рівень нейротизму у жінок часто корелює з депресивними станами, особливо в перший рік ув'язнення. У чоловіків високий нейротизм зазвичай супроводжується агресивністю, що ускладнює їхню адаптацію.

Висновки та значення результатів

1. Відмінності в агресії та емоційній стабільності:

Чоловіки-ув'язнені, зазвичай, більш стійкі емоційно й схильні до відкритої агресії, яка може проявлятися у конфліктах із співкамерниками або персоналом ізолятора. Натомість жінки демонструють приховані форми агресії та мають вищий рівень емоційної вразливості, що може призводити до депресивних станів або самозвинувачення.

2. Статева специфіка поведінки:

Жінки частіше схильні до інтроверсії та демонструють поведінку, яка орієнтована на уникнення соціальної взаємодії. Це може бути пояснено їхнім

сильнішим переживанням втрати сім'ї чи дітей. Чоловіки, навпаки, прагнуть підтримувати соціальні зв'язки, навіть якщо це супроводжується конфліктами.

3. Практична значущість:

Отримані результати демонструють необхідність адаптації психологічної допомоги в пенітенціарній системі. Для чоловіків доцільно впроваджувати програми, спрямовані на конструктивне вирішення конфліктів і розвиток соціальних навичок. Для жінок ефективними будуть методики емоційної підтримки, зменшення тривожності та роботи з почуттям провини.

4. Порівняння з іншими дослідженнями:

Подібні результати були отримані в дослідженнях пенітенціарних установ у США, де жінки-ув'язнені частіше демонстрували депресивні стани, а чоловіки — агресивну поведінку. Це підтверджує, що гендер є важливим фактором у розробці програм реабілітації.

5. Емпірична цінність:

Дане дослідження не лише підтвердило теоретичні положення про гендерні відмінності в агресії, а й продемонструвало їхній прояв у специфічних умовах ізоляції. Ці висновки можуть бути використані для вдосконалення програм соціально-психологічної реабілітації ув'язнених.

Загальний аналіз і висновки

У дослідженні виявлено значну кількість інтровертів із низьким рівнем нейротизму, що свідчить про схильність респондентів до самоаналізу й внутрішньої стабільності. Помірний рівень екстравертів і амбівертів підтверджує різноманітність типів темпераменту в досліджуваній вибірці. Результати за шкалою брехливості демонструють достатній рівень надійності отриманих даних. Умови утримання впливають на емоційний стан і поведінкові особливості респондентів, що варто враховувати при подальшій роботі з цією групою.

3.3. Рекомендації щодо роботи з агресивними ув'язненими

Агресивна поведінка ув'язнених у слідчому ізоляторі є однією з найскладніших проблем для пенітенціарної системи. На основі проведеного дослідження за трьома методиками (Особистісний опитувальник Айзенка EPI (Eysenck Personality Inventory), Басса-Даркі, Люшера) було виявлено ключові аспекти, які впливають на формування агресивної поведінки та емоційної нестабільності серед чоловіків і жінок. Результати дозволяють сформулювати низку рекомендацій для ефективної роботи з цією категорією осіб.

Індивідуальний підхід

1. Врахування рівня екстраверсії/інтроверсії (за методикою EPI):

- Інтроверти: Частіше уникають конфліктів, але можуть накопичувати емоційну напругу. Рекомендується залучати їх до індивідуальної терапії, яка допоможе опрацювати приховану агресію та знизити тривожність. Особливо важливо надати їм безпечний простір для висловлення своїх емоцій.
- Екстраверти: Відкриті конфлікти та імпульсивна поведінка характерні для цієї групи. Їх доцільно залучати до групових тренінгів, які вчать конструктивним способам вирішення конфліктів, і надавати можливість брати участь у спортивних чи соціальних активностях.

2. Оцінка рівня нейротизму:

- Емоційно стійкі ув'язнені: Ця група здатна швидше адаптуватися до стресу, тому їм можна доручати завдання, які потребують відповідальності та самостійності. Також вони можуть виступати посередниками в груповій роботі, сприяючи гармонізації динаміки.
- Невротики: Для них характерна підвищена тривожність і емоційна вразливість. Рекомендується застосовувати методи когнітивно-поведінкової терапії для зменшення рівня стресу, а також проводити регулярні бесіди для моніторингу їхнього стану.

3. Шкала брехливості:

- Респонденти з високим рівнем брехливості мають тенденцію до маніпулятивної поведінки. У роботі з ними варто застосовувати прямі

комунікативні стратегії, які знижують ризик маніпуляцій. Доцільно також включати елементи навчання емпатії та розвитку соціальних навичок.

Емоційна підтримка

1. Жінки:

- Частіше демонструють приховану агресію та емоційну вразливість. Для них важливо створити умови, що сприяють емоційній підтримці, наприклад, через арт-терапію, музикотерапію або індивідуальні консультації з психологом. Особливу увагу слід приділити жінкам, які є матерями, адже їхні емоційні переживання часто пов'язані з відривом від сім'ї.

2. Чоловіки:

- Відкрита агресія вимагає чітких правил і структурованого підходу. Рекомендується впровадження спортивних програм, які дозволяють спрямовувати енергію в конструктивне русло. Також ефективними можуть бути програми професійної підготовки, що допомагають направити агресію в продуктивну діяльність.

Робота з груповою динамікою

1. Групові тренінги:

- Проведення тренінгів з управління гнівом і розвитком навичок ненасильницької комунікації. Наприклад, практики медіації між учасниками конфліктів можуть значно знизити рівень напруженості в групах.
- Розподіл учасників за рівнем агресивності, щоб уникнути конфліктних ситуацій, а також створення малих груп для інтенсивної роботи з найбільш проблемними учасниками.

2. Соціальні програми:

- Залучення ув'язнених до соціально корисної діяльності, яка розвиває почуття відповідальності та взаємодопомоги. Наприклад, організація ремонтних чи озеленювальних робіт може сприяти згуртуванню групи.

Зменшення психологічного стресу

1. Методика Люшера:

- Використання кольоротерапії для зниження рівня емоційної напруги. Зокрема, сині та зелені відтінки сприяють заспокоєнню, тоді як яскраві кольори (жовтий, червоний) можуть стимулювати активність.
- Створення комфортного середовища у приміщеннях ізолятора через правильний вибір кольорів, що враховує особливості цільової групи.

2. Тілесно-орієнтовані практики:

- Проведення занять із релаксації, таких як дихальні вправи, йога чи аутогенне тренування. Вони сприяють зниженню рівня агресії через фізичну та психологічну розрядку.
- Залучення масажу або простих фізичних вправ для зняття м’язової напруги, яка часто супроводжує емоційні переживання.

Контроль і профілактика

1. Моніторинг емоційного стану:

- Регулярне тестування за методиками EPI, Басса-Даркі та Люшера для виявлення змін у психологічному стані ув'язнених. Це дозволяє своєчасно коригувати стратегії роботи.

2. Навчання персоналу:

- Підготовка співробітників слідчого ізолятора до роботи з агресивними ув'язненими. Особливу увагу слід приділити методам деескалації конфліктів, емпатичному слуханню та технікам ненасильницької комунікації.

3. Профілактика повторних злочинів:

- Розробка програм реабілітації, спрямованих на розвиток навичок самоконтролю та формування позитивної мотивації до змін. Залучення ув'язнених до освітніх програм та психологічних тренінгів може суттєво знизити рівень рецидивізму.

Розроблені рекомендації спрямовані на зниження рівня агресії серед ув'язнених, поліпшення їхнього психологічного стану та створення сприятливих умов для соціальної реабілітації. Індивідуальний і системний підходи у роботі з цією категорією осіб є важливими складовими ефективної психологічної допомоги в умовах слідчого ізолятора. Подальша інтеграція цих рекомендацій у

практику дасть можливість покращити адаптацію ув’язнених і створити більш безпечне середовище як для персоналу, так і для самих респондентів.

Загальний аналіз агресивної поведінки ув'язнених. Емпіричне дослідження, проведене серед ув'язнених чоловіків і жінок у слідчому ізоляторі, дозволило виявити, що агресивна поведінка має багатофакторну природу. Основними чинниками, що впливають на прояви агресії, є індивідуально-психологічні характеристики (рівень нейротизму, екстраверсії, тип темпераменту) та специфічні умови утримання, які характеризуються соціальною ізоляцією та емоційною напругою. Чоловіки частіше проявляють відкриту фізичну агресію, тоді як у жінок домінують вербальні форми агресивності. Це підтверджує важливість гендерного підходу в роботі з ув'язненими. Крім того, дослідження підтвердило значущість розуміння соціального контексту, який формує поведінкові стратегії ув'язнених.

Гендерні відмінності в агресивності. Дослідження за методикою Басса-Даркі показало суттєві гендерні відмінності у проявах агресивності. Чоловіки мають вищі показники фізичної агресії, негативізму, підозрілості та схильності до конфліктів. Жінки, своєю чергою, продемонстрували вищі рівні вербальної агресії, аутоагресії та емоційної вразливості. Жінки також частіше зберігають образи, що свідчить про тривалий внутрішній конфлікт і потребу в емоційній підтримці. Ці відмінності є відображенням не лише індивідуальних особливостей, але й гендерних соціокультурних очікувань, які формуються поза межами слідчого ізолятора. Результати підкреслюють важливість створення програм реабілітації, які враховують ці особливості.

Вплив емоційного стану на поведінку. Тест Люшера дозволив оцінити емоційний стан ув'язнених через вибір кольорів, які відображають їхні потреби та внутрішні переживання. У чоловіків домінував вибір кольорів, що символізують активність, контроль і прагнення до змін (червоний, зелений). Жінки частіше обирали кольори, які вказують на емоційну чутливість і потребу в гармонії (синій, фіолетовий). Це свідчить про різні адаптаційні стратегії, що характерні для ув'язнених різної статі. Чоловіки схильні вирішувати конфлікти

через зовнішні дії, тоді як жінки більше орієнтовані на внутрішні переживання. Додатковий аналіз виявив, що стресові умови ізолятора підсилюють ці тенденції, що потребує відповідного коригування реабілітаційних програм.

Особливості темпераменту ув'язнених. Опитувальник Айзенка (EPI) дозволив виявити ключові риси темпераменту ув'язнених. Жінки демонструють вищий рівень нейротизму, що свідчить про їхню емоційну вразливість і схильність до тривожності. У чоловіків частіше проявляються екстраверсія та імпульсивність, що може пояснювати їхню схильність до відкритих конфліктів. Шкала брехливості показала, що жінки більш схильні до соціально бажаних відповідей, що може бути результатом прагнення уникнути осуду або зберегти власний імідж у складних умовах. Підвищений рівень екстраверсії у чоловіків сприяє їхній активній участі в групових динаміках, але може призводити до частих конфліктів.

Практичне значення результатів. Отримані дані мають значний практичний потенціал для покращення психологічної роботи з ув'язненими. Розробка індивідуальних програм реабілітації з урахуванням гендерних особливостей може сприяти зниженню рівня агресії та поліпшенню емоційного стану. Для чоловіків доцільно запроваджувати програми управління гнівом, розвитку соціальних навичок і фізичної активності. Для жінок ефективними будуть методики емоційної підтримки, арт-терапії та когнітивно-поведінкової терапії для роботи з тривожністю й почуттям провини. Також результати дослідження можуть бути використані для адаптації освітніх і соціально-професійних програм у слідчих ізоляторах.

Рекомендації для роботи з ув'язненими

- Індивідуальний підхід: Враховувати тип темпераменту та рівень нейротизму ув'язнених для побудови ефективних психологічних програм. Інтроверти потребують безпечного простору для висловлення емоцій, тоді як екстравертів доцільно залучати до групових заходів.
- Групова динаміка: Організовувати тренінги з управління гнівом, розвитком емпатії та конструктивного вирішення конфліктів. Малокомплектні

групи для жінок можуть сприяти створенню безпечного середовища для самовираження. Чоловіки можуть бути залучені до командної роботи, яка сприяє розвитку соціальної відповідальності.

- Моніторинг емоційного стану: Регулярно проводити тестування за методиками, використаними в дослідженні, для виявлення змін у психологічному стані ув'язнених. Зокрема, це дозволить своєчасно ідентифікувати високий рівень стресу чи агресії.
- Адаптація середовища: Використовувати елементи кольоротерапії у приміщеннях ізолятора, спрямовані на зниження стресу та агресивності. Наприклад, переважання синього й зеленого кольорів у дизайні приміщень може знижувати рівень емоційної напруги.

Наукова та соціальна значущість дослідження. Дослідження підтвердило теоретичні положення про гендерні відмінності в проявах агресії та емоційній стабільності, а також виявило специфічні особливості цих явищ у контексті слідчого ізолятора. Отримані результати мають потенціал для вдосконалення реабілітаційних програм, що сприятиме зниженню рецидивізму та поліпшенню умов утримання ув'язнених. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз впливу вікових і культурних факторів на агресивну поведінку в умовах ізоляції. Особливу увагу слід приділити розробці методів профілактики повторних злочинів через психологічну підтримку та соціальну інтеграцію ув'язнених.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження агресивної поведінки ув'язнених було вивчено теоретичні аспекти, особливості проявів агресії серед осіб різної статі, а також емпіричні результати, отримані за допомогою використаних методик — Басса, Дарки, Люшера та Айзенка. Робота дала можливість глибше зрозуміти роль гендерних факторів у формуванні агресивної поведінки ув'язнених, а також вплив соціальних, психологічних та екологічних умов на рівень агресії.

В теоретичному розділі розкрито поняття агресії у психології, зокрема розглянуто різні теоретичні підходи та трактування цього явища. Визначено основні соціальні та психологічні фактори, що впливають на агресивність ув'язнених, зокрема на їх гендерну специфіку. Дослідження виявило важливість урахування гендерного виміру при вивченні агресії, оскільки чоловіки і жінки демонструють різні мотивації та стратегії поводження з агресією.

У практичному аспекті роботи проаналізовано вплив умов утримання на рівень агресії серед чоловіків та жінок, що дозволило виявити суттєві відмінності у стратегіях подолання агресії в залежності від статі. Жінки, як правило, більше схильні до пасивно-агресивних форм поведінки, тоді як чоловіки, в основному, виражають агресію через прямі конфлікти.

Емпіричне дослідження дозволило виявити важливі закономірності у вираженні агресії в умовах ізоляції, зокрема різницю у рівнях агресії та стратегіях її подолання у чоловіків і жінок. Використані методики (Басса – Дарки, Люшера, Айзенка) допомогли виявити особливості агресивних тенденцій у респондентів і забезпечили чітке розуміння механізмів агресії серед ув'язнених.

На основі отриманих результатів можна сформулювати рекомендації щодо роботи з агресивними ув'язненими, зокрема підходи до корекції агресії, які повинні враховувати як індивідуальні, так і гендерні особливості. Рекомендується використовувати психотерапевтичні методи, спрямовані на зниження рівня агресії, розвиток емпатії та навчання методам конструктивного розв'язання конфліктів.

Таким чином, дослідження має значення не лише для теоретичного розуміння природи агресії серед ув'язнених, але й для розробки практичних рекомендацій щодо роботи з цією категорією осіб, що сприятиме покращенню умов їхнього перебування та ресоціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Д.О. Юридична психологія: підручник. Київ: КНТ, 2007. 360 с.
2. Астремська І. В., Жайворонок Ю. Г. Теоретичні аспекти проблеми дослідження агресивної поведінки особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Соціологія*. 2013. Т. 225. Випуск № 213. С. 111–115.
3. Бамбурак Н. М. Особливості соціально-психологічної адаптації колишніх ув'язнених.*Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. Випуск № 2. С. 190-199.
4. Бедь В. В. Юридична психологія: навч. посіб. Л.: Новий світ - 2000; К.: Каравела, 2002. 376 с.
5. Бедь В. В. Юридична психологія: навчальний посібник. Вид. 4-е, стереотипне. Львів: Новий світ, 2006. 376 с.
6. Бочелюк В. Й., Денисова Т. А. Кримінально-виконавча психологія. Київ: Олді-Плюс, 2020. 630 с.
7. Бочелюк В. Й., Денисова Т. А., Тогочинський О. М.Академічний курс кримінально-виконавчої психології: підручник. Чернігів: ПАТ «ПВК Десна», 2019. 608 с.
8. Валуйська М.Ю. Фонові явища злочинності та засоби протидії їм в умовах позбавлення волі. URL: http://pap.in.ua/5_2014/90.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
9. Василенко І., Кулик В. Специфіка співвідношення показників агресивності та самоставлення. *Сучасна психологія: проблеми та перспективи. Збірник наукових праць*. Ізмаїл. 2021. URL: http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/29.02.2021-psyholohyja-nasajt.pdf (дата звернення: 19.11.2024).
10. Войцехівська Н. К. Гендерні особливості агресивної комунікативної поведінки (на матеріалі українського діалогічного дискурсу). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2014. Вип. 9. С. 7-10.

11. Гендерна проблематика та антропологічні горизонти: матеріали І всеукр. наук.-практ.конф., м. Острог, 26-27 трав. 2011 р., Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. 136 с.

12. Герасіна Л. І., Панов М. І. Конфліктологія: підручник. Х.: Право, 2002.

13. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Ґендерний дискурс в психологічній науці та педагогічній практиці. *Психологічний часопис*. 2016. № 1. С. 41-55.

14. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. 304 с.

15. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості: монографія. Дрогобич: Коло, 2008. 479 с.

16. Гребенюк М. О. Щодо розмежування понять деструктивної, агресивної та девіантної поведінки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 362-367.

17. Дільна З. Ф., Устрицька Н. І. Психологічні особливості ресоціалізації засуджених. *Порівняльно-аналітичне право*. Випуск № 1. 2020.С. 433–436.

18. Дрижак В.В. Короткий термінологічний словник з пенітенціарної педагогіки та пенітенціарної психології. Чернігів: Чернігівський юридичний коледж Держдепартаменту України, 2008. 22 с.

19. Дронов А. Є. Особливості проведення тренінгу в діяльності пенітенціарного психолога. *Юридична психологія*. Випуск № 2. 2015. С. 160–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2015_2_16(дата звернення: 15.11.2024).

20. Єрмакова Л. А. Жертви шахрайства: віктимологічні профілактика.*Громадянин і право*. Випуск № 7. 2006. С. 10-16.

21. Железнякова Н. І. Соціальна адаптація засуджених до позбавлення волі під час відбування покарання. *Перспективи реформування кримінально-виконавчої системи України: матеріали круглого столу студентів, аспірантів, молодих вчених* (4 квіт. 2017 р., м. Харків): в 2 т. Харків, 2017. Т. 2. С. 84–87.

22. Журавльова Л. П. Емоційний інтелект як проблема психологічних досліджень. *Наука і освіта*. Випуск № 1-2. 2009. С. 57–61.

23. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика у 3 книгах. Книга 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ: Ін Юре, 2007. 712 с.

24. Ільїна В. Теоретичний аналіз проблеми впливу акцентуацій характеру на агресивну поведінку. *Вісник наукової думки студентів факультету суспільних наук Ужгородського національного університету. Соціальнополітичні студії*. Випуск № 10. 2021. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/34898 (дата звернення: 19.11.2024).

25. Ірхін Ю. Б. Психопрофілактична робота з персоналом органів внутрішніх справ: навчальний посібник. К.: РВЦ НАВСУ, Київський юридичний інститут, 2005. 148 с.

26. Казміренко Л. І., Тужеляк Н. М. Проблема агресії як соціального феномену в юридико-психологічному дискурсі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 4. С. 444-453.

27. Кацавець Р. С. Особливості психологічної реальності осіб та роль пенітенціарної педагогіки у місцях позбавлення волі. *Dictum factum*. Випуск № 2. 2019. С. 91–97.

28. Кацавець Р. С. Пенітенціарна психологія: навч. посіб. Київ: Алерта, 2018. 110 с.

29. Кириченко Р.В. Дослідження проблеми агресивної поведінки сучасної молоді. Scientific Journal Virtus, July № 15, 2017. С. 51-54.

30. Коломієць О. Агресивність особистості: етіологічний і екзистенціальний контекст. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія*: зб. наук. пр. К.: Вид-во НПУ ім. В. П. Драгоманова, 2012. № 21. С. 41–46.

31. Коширець В.В. Пенітенціарна психологія. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20052/1/Penitentiarypsycho2021.pdf(дата звернення: 09.11.2024).

32. Кравчук С.Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості: дис. … канд. психол. наук. К., 2002. 210 с.

33. Крейдун М.П., Лактіонов О.М., Сорока А.В., Сколов С.І. Основи пенітенціарної психології: навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. 140 с.

34. Куценко Я. М. Емоційний інтелект: проблеми діагностики. *Проблеми сучасної психології*. Випуск №14.2011. С. 417-426.

35. Максименко К. С. Переживання негативних психічних станів особистістю: Метод. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. К.: КММ, 2011. 184 с.

36. Маркін І.В. Агресивність як детермінанта насильницьких злочинів у різних теоріях. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. №2. 2009. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsp/02_2009/09mivurt.pdf (дата звернення: 10.11.2024).

37. Матяш М. М., Луньов В. Є., Прудка Л. М. Пенітенціарна психологія: навч. посіб. НМУ імені О. О. Богомольця. Київ, 2023. 223 с.

38. Медведєв В. С. Професійна деформація співробітників пенітенціарних установ: навч. посібник. К., 1996. 80 с.

39. Медведєв В.С. Кримінальна психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Одеса, 2004. 367 с.

40. Меркулова Ю. В., Матієнко Т. В. Психологічні аспекти проблем покарання та виправлення засуджених: лекція для студентів денної та слухачів заочної форми навчання. Одеса, 2017. 19 с.

41. Михайлов В. О. Агресивна поведінка та злочинність, її види і тенденції на сучасному етапі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2015. Вип. № 3/4 (27/28). С. 138-143.

42. Морозов О.М., Морозова Т.Р. Агресивні засуджені: монографія. Київ: МП Леся, 2000. 204 с.

43. Мудрак І. А. Віктимологія та пенітенціарна психологія. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18666/3/viktymol_penit_labor.pdf(дата звернення: 15.11.2024).

44. Мухіна Г. В. Юридична психологія: навчально-методичний посібник. Київ: Дакор, 2019. 236 с.

45. Назаров О. А. Проблема ефективності психокорекційної роботи пенітенціарного психолога з засудженими в умовах колонії. *Актуальні проблеми психології*. Випуск № 17. 2008. С. 126–129.

46. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. *Психологія і суспільство*. Випуск № 4. 2004. С. 95-109.

47. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. Київ: Вища школа, 2003, 126 с.

48. Огоренко В.В., Тимофєєв Р.М., Шорніков А.В. Агресивна поведінка: від теорії до практики. *Український вісник психоневрології*. Т. 29 (№ 3). 2021. С. 48-51. URL: https://repo.dma.dp.ua/7248/ (дата звернення: 18.11.2024).

49. Озерський І. В. Психологія ув'язнених та організація їх ресоціалізації в пенітенціарних установах. *Серія Право*. Випуск № 8(5). 2024. С. 312.

50. Орбан-Лембрик Л. Е., Кощинець В. В. Юридична психологія: навч. посіб. Чернівці: Книги ХХІ, 2007. 448 с.

51. Ортинський В. Проблемні аспекти соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. Випуск № 2 (38). 2023. С. 1-6.

52. Паскевська Ю. Психічне здоров'я персоналу пенітенціарних установ як предиктор успішного функціонування у професійному просторі. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. Випуск № 1(25). 2022. С. 81–88.

53. Попик Ю.В. Робота соціального педагога в установах пенітенціарної системи: курс лекцій. Хмельницький: ХНУ, 2011. 178 с.

54. Поплавська А. Основи пенітенціарної психології. *Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові, соціально-економічні та культурні виміри: матеріали другої Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції* (м. Одеса, 21 травня 2021 р.). Одеса: «Politicus», 2021. С. 19-22.

55. Постоленко К. М. Особливості психологічної діагностики особистості засуджених. Актуальні проблеми ресоціалізації засуджених та осіб з

відхиленнями у правовій самосвідомості: *матер. VI Всеукр. наук. семінару з міжнародною участю*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. С. 17–20.

56. Проскура В. В. Соціальна адаптація осіб, які повернулись з місць позбавлення волі. URL: http://elib.ukma.edu.ua/Mahisterium/MAG_ISSUE15_2004_sotsrob/11_proskyra_v.pdf(дата звернення: 17.11.2024).

57. Проскура В. В. Технології соціальної адаптації чоловіків, які звільняються з місць позбавлення волі. URL: http://i-rc.org.ua/files/personalii/proskura-v-v.pdf (дата звернення: 17.11.2024).

58. Смазнова І.С. Агресія і толерантність: філософсько-правовий дискурс: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 378 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13250/Смазнова%20І.%20С.%20Агресія%20і%20толерантність....pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 15.11.2024).

59. Сорока А. В. Особливості роботи психолога з різними групами засуджених у відповідності до скоєних ними злочинів. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. Випуск № 6. 2011. С. 186–196.

60. Сорока А. В. Психологічні особливості різних типів кримінальних груп засуджених. Науково-практичний освітньо-методичний журнал. Практична психологія та соціальна робота. Випуск № 6. 2012. С. 45–51.

61. Сорока А.В. Психодіагностична програма дослідження розвитку ресоціалізації засуджених у період підготовки до звільнення з пенітенціарних установ. *Вісник ХНУ. Серія: Психологія*. Випуск № 45. 2011. С. 268-271.

62. Степанюк А.Х. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія. Харків: Кроссуорд, 2011. 323 с.

63. Сулицький В. В. Індивідуальний практикум з навчальної дисципліни «Психологія суїцидальної поведінки». К., 2001. 35 с.

64. Сулицький В.В. Психологія суїцидальної поведінки. Київ: МП Леся, 2001. 316 с.

65. Ткачишина О. Р. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості в умовах кризових ситуацій. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Випуск № 32(71). 2021.С. 93–98.

66. Третяк О.С., Чебоненко С.О. Пенітенціарна психологія: навчальний посібник. Чернігів, 2011. 219 с.

67. Третьяков С. П. Особистісно-ситуаційна детермінація агресивної поведінки людини: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. К., 2005. 20 с.

68. Трофимчук В.В. Теоретичний аналіз феномену «агресивність особистості». Збірник наукових праць «*Проблеми сучасної психології*». № 1 (13). 2018. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2018_1_31 (дата звернення: 15.11.2024).

69. Туриніна О. Л. Практикум з психології: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2007, 328 с.

70. Федоришин Г. Місце пенітенціарної психології у системі наукового знання. *Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ. Випуск № 16. 2011.С. 68–80.

71. Фоменко Н.А., Скрипник М.І., Фатхутдінова О.В. Правова педагогіка: навчальний посібник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2016. 324 с.

72. Хведчук В.В. Методичні рекомендації «Профілактика самогубств серед осіб, які тримаються в установах виконання покарань». Київ, 2005. 23 с.

73. Чала О.А. Сутність та детермінанти деструктивної конфліктності особистості. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія «Психологічні науки»*. № 26 (50). Ч. І. 2009. С. 399-402.

74. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006, 464 с.

75. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*. Випуск № 1(2). 2011.С. 282-288.

76. Bandura A. Aggression: A Social Learning Analysis. Englewood cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1973. 390 p.

77. Baron R.A. & Richardson D.R. Human aggression (2nd ed.). New York: Springer. 2004. URL: https://books.google.nl/books?hl=uk&lr=&id=MOljg8xXI1oC&oi=fnd&pg=PA1&ots=oal25KdwOn&sig=BtOYYMVf49ZBS9rXsSnhPE5wgsw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 15.11.2024).

78. Bar-On R. Emotional Intelligence in Men and Women: Emotional Quotient Inventory: Technical Manual. Toronto: Multi-Health Systems, 1997.

79. Berkowitz L. Aggression: a social psychological analysis. New York: McGrawHill, 1962. 361 p.

80. Buss A.H. (1961). The psychology of aggression. New York: John Wiley & Sons Inc. Retrieved from https://doi.org/10.1037/11160-000.

81. Buss D.M. Human aggression in evolutionary psychological perspective / D. M. Buss, T.K. Shackelford. Clinical Psychology Review. 1997. Vol.17, No. 6. P. 605-619. DOI: 10.1016/S0272-7358(97)00037-8.

82. Gardner H. Multiple intelligences: the theory in practice. New York: Basic Books, 1993, 304 p.

83. Goleman D. Emotional intelligence. New York: Bantam Books, 1995, 352 p.

84. Goleman, D. Working with emotional intelligence. New York: Bantam Books, 1998.

85. Hartman H. Ego Psychology and the Problem of Adaptation. New York, 1958, 398 p.

86. Herts K.L., McLaughlin K.A., Hatzenbuehler L.M. Emotion dysregulation as a mechanism linking stress exposure to adolescent aggressive behavior. J Abnorm Child Psychol. №40(7). 2012. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22466516/ (дата звернення: 15.11.2024).

87. J.D., Salovey P. Emotional intelligence.URL: http://www.unh.edu/emotional_intelligence/Mayer(дата звернення: 17.11.2024).

88. Mayer J. D., Salovey P. The Intelligence of Emotional Intelligence. Intelligence, 1993, V. 17, № 4, P. 433–442.

89. Prince M., Patel V., Saxena S., Maj M., Maselko J., Phillips M., Rahman A. No health without mental health. URL: https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)61238-0http://www.unh.edu/emotional_intelligence/Mayer(дата звернення: 17.11.2024).

90. Ryff C.D., Keyes C.L.M. The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*. № 4. 1995. P. 719–727.

91. Zillmann D. Hostility and aggression. New York: Publisher: Hillsdale, N. J. L. Erlbaum Associates, 1979. 422 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Питання до методики діагностики агресивності Басса-Даркі

1. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти шкоду іншим.
2. Іноді пліткують про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене не попросять по - хорошому, я не виконаю.
5. Я не завжди отримую те, що мені належить.
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути.
8. Коли мені траплялося обдурити кого - небудь, я відчував болісні докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися предметами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене кілька більш дружньо, ніж я очікував.
15. Я часто буваю не згоден з людьми.
16. Іноді мені на розум приходять думки, яких я соромлюся.
17. Якщо хто - небудь першим вдарить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюся, я ляскаю дверима.
19. Я набагато більш дратівливий, ніж здається.
20. Якщо хто - то уявляє себе начальником, я завжди роблю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини.

25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на грубі жарти.
27. Мене охоплює лють, коли з мене насміхаються.
28. Коли люди корчать з себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже щотижня я бачу кого - небудь, хто мені не подобається.
30. Досить багато людей заздрять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю д ля своїх батьків.
33. Люди, які постійно переводять вас, варті того, щоб їх "клацнули по носі".
34. Я ніколи не буваю похмурим від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хто - то виводить мене з себе, я не звертаю уваги.
37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість.
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються.
39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до "сильним" виразам.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були прощені.
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось - небудь ударить мене.
42. Коли виходить не по - моєму, я іноді ображаюся.
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по - справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: "Ніколи не довіряти чужинцям".
46. Якщо хто - небудь дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую.
48. Якщо я розлючуся, я можу вдарити кого - небудь.
49. З дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.
50. Я часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати.
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити що - небудь приємне для мене.

53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.

54. Невдачі засмучують мене.

55. Я б'юся не рідше ніж і не частіше, ніж інші.

56. Я можу згадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав ліпшу мені під руку річ і ламав її.

57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку.

58. Іноді я відчуваю, що життя надходить зі мною несправедливо.

59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю.

60. Я лаюся тільки зі злості.

61. Коли я роблю неправильно, мене мучить совість.

62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.

63. Іноді я висловлюю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.

64. Я буваю грубуватий по відношенню до людей, які мені не подобаються.

65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити.

66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо він того заслуговує.

67. Я часто думаю, що жив неправильно.

68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.

69. Я не засмучуюсь - за дрібниць.

70. Мені рідко приходить в голову, що люди намагаються розлютити або образити мене.

71. Я часто тільки загрожую людям, хоча і не збираюся приводити погрози у виконання.

72. Останнім часом я став занудою.

73. У суперечці я часто підвищую голос.

74. Я намагаюся приховувати своє погане ставлення до людей.

75. Я краще погоджуся з чим - або, ніж стану сперечатися.

ДОДАТОК Б

Питання до методикиАйзенка EPI (Eysenck Personality Inventory)

1. Чи часто ви відчуваєте потребу в нових враженнях, бажання багато що змінити довкола себе?

2. Чи часто вам потрібна підтримка надійного друга, готового допомогти, підбадьорити чи заспокоїти?

3. Ви вважаєте себе людиною безтурботною?

4. Чи відчуваєте ви труднощі, коли треба відповісти «Ні» ?

5. Перед тим як щось зробити, чи обмірковуєте можливі наслідки, кінцевий результат?

6. Якщо пообіцяли щось зробити, чи завжди дотримуєте слова?

7. Чи часто у вас змінюється настрій?

8. Звичайно ви говорите і дієте швидко, не замислюючись?

9. Чи часто почуваєте себе пригніченим, розчарованим без будь-яких на це причин?

10. Чи можете зробити будь-що, побившись об заклад?

11. Чи відчуваєте сором'язливість та збентеження, коли намагаєтеся заговорити з незнайомою симпатичною людиною протилежної статі?

12. Чи втрачаєте часом самовладання?

13. Чи часто здійснюєте вчинки під впливом миттєвого настрою?

14. Чи часто відчуваєте муки сумління через те, що сказали або зробили щось таке, чого не слід було б говорити чи робити?

15. Чи надаєте перевагу читанню книг, газет та журналів перед зустрічами з людьми?

16. Вас легко образити?

17. Чи подобається вам часто бувати у компаніях?

18. Чи маєте думки, які не хотіли б відкривати іншим?

19. Чи правда, що іноді все «горить» у вас у руках, а іноді настають нудьга та смуток?

20. Ви хочете мати друзів небагато, але дуже близьких та відданих?

21. Ви мрійник?

22. Якщо на вас кричать, то чи відповідаєте тим же?

23. Часто почуваєте свою провину?

24. Чи всі ваші звички та захоплення вам подобаються?

25. Чи здатні ви дати волю своїм почуттям та весело провести час у компанії?

26. Ви людина, яка легко збуджується?

27. Люди, які вас знають, вважають, що ви людина компанійська?

28. Коли ви зробили щось важливе, то чи не замислювалися, що могли б зробити це краще?

29. Вважаєте за краще менше говорити, коли перебуваєте у товаристві інших людей?

30. Чи любите ви пліткувати?

31. Чи буває у вас безсоння через різні думки?

32. Відповідь на питання, яке вас цікавить, шукатимете у книжці?

33. Чи відчуваєте ви часом посилене серцебиття?

34. Вам подобається робота, яка потребує зосередженості?

35. Чи відчуваєте іноді відчуття тремтіння?

36. Коли ви знаєте, що контролю в автобусі не буде, чи обов'язково сплатите за свій проїзд?

37. Ви байдуже ставитеся до кепкувань над собою?

38. Ви дратівливі?

39. Чи подобається вам виконувати роботу у високому темпі?

40. Чи хвилюють вас думки про неприємності, які можуть трапитися?

41. Ви любите ходити і все робити повільно?

42. Ви дозволяєте собі інколи запізнюватися?

43. Чи часто вам доводиться бачити страшні сни?

44. Ви любите розмовляти навіть з незнайомою людиною?

45. Ви страждаєте, коли вам болить?

46. Чи пригнічують вас неприємні почуття, коли тривалий час позбавлені можливості спілкуватися з людьми?

47. Чи вважаєте ви себе людиною нервовою?

48. Чи є серед ваших знайомих люди, які вам дуже не подобаються?

49. Ви дуже впевнена у собі людина?

50. Вас легко образити, якщо вказати на недоліки?

51. Ви згодні з тим, що від вечірки отримати справжнє задоволення важко?

52. Чи дошкуляють вам думки, що ви чимось гірший за інших?

53. Чи здатні ви внести пожвавлення в нудну компанію?

54. Чи буває, що ви говорите про те, чого не розумієте?

55. Вас хвилює здоров'я?

56. Ви часто кепкуєте з інших?

57. Ви страждаєте від безсоння?